

Investigating the Status of Women's Endowments during the Period of Reza Shah

Samaneh Yousefi*

Mohammad Bakhtiari**

Abstract

Endowment has been prevalent as a social phenomenon since ancient times, and with the arrival of Islam in Iran, especially since the Safavid period, it has increased in size and variety, and until Reza Shah came to power, many men and women dedicated a part of their property with mainly religious and pious intentions. However, as a result of Reza Shah's anti-religious and anti-clerical policies, which included the approval of the endowment law in 1313, there were changes in the status of endowments, including women's endowments. The present research tries to study the descriptive-analytical method and based on the information available in the women's endowments, the social classes of the women endowments, their intentions regarding the endowment, the amount and variety of endowments, their uses and functions, and the impact of Reza Shah's policies on the status of women's endowments. The results of the research show that during Reza Shah's period, women from different social classes and with mainly religious intentions dedicated a part of their property, especially agricultural land and residential and commercial property, with the mainly religious and mourning functions of imams, but as a result of Reza Shah's anti-religious policies, the number of women's endowments was reduced.

Keywords: Endowment, Women's Endowment, Reza Shah, Endowment law.

* M. A. in History of Islamic Iran, Imam Khomeini International University, samaneh.u@yahoo.com

** Assistant Professor of History, Imam Khomeini International University (Corresponding Author),
bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

Date received: 07/02/2024, Date of acceptance: 08/05/2024

Introduction

Endowment is an ancient and universal social tradition and is rooted in a sense of philanthropy and helping fellow human beings. So that in ancient Iran, people used to spend part of their property and possessions for temples and gods and arresting the poor. But with the advent of Islam and the introduction of many verses and traditions of the Prophet and imams in this context, this tradition spread. In the meantime, Fatima, the daughter of Islam, who had activities in the field of endowment of the Prophet, can be mentioned as one of the Islamic models for Iranians, especially for Iranian Muslim women. The path of endowment in Iran after Islam has been accompanied by ups and downs under the influence of religious and religious factors and the political situation of the time. In this period of history, we also see active women in this field who continued the tradition of endowment in various ways, including Mahdolia Goharshad Agha, the wife of Shahrukh, the son of Amir Timur Gorkani, who made money with her personal jewelry. Served Goharshad Mosque. But in the meantime, the Safavid period is a turning point in the history of Iranian endowments. In the shadow of the religious policies of the government and the actions of the kings of this dynasty, the endowment increased, but with their fall until the Qajar rule came to power, the endowment decreased to some extent. With the establishment of the Qajar dynasty, he was once again blessed with many endowments and properties for mosques, schools and mosques. In this period, women once again became active in the field of endowment, and the names of women like "Anis-al-Doulah", the wife of Naseruddin Shah, are mentioned. However, with the efficiency of Reza Shah, the time of his rule, which is within the scope of the present research, took a different direction in the entire regional society. In terms of quantity and quality, the endowment was not free from these influences, and as a result of Reza Shah's policies such as secularism and modernism, this institution experienced a different situation. During Reza Shah's reign, the administration of endowments was removed from Rouhani and placed under the supervision of the government, and Reza Shah seized many endowment properties and passed laws such as endowments law. All these had an impact on the state of endowments, including women's endowments, which are examined in this research based on available documents and sources.

Materials & Methods

The present research is conducted with the method of content analysis and relying on the information available in the women's endowments of the Reza Shah period.

Discussion & Result

Endowment names are important historical documents and first-hand sources of research. But Abdullah scattered the country's endowment documents and their storage centers in libraries, museums, registration offices, Red Crescent, National Documents Center, Veterans Foundation, Astan Quds Razavi, Astana- Hazrat Masoumeh, Hazrat Azim and Shahcheragh, offices. Endowments of cities, cultural heritage organization, personal collections, etc. have made practical researchers with excruciating damages. Organization of Endowments and Charitable Affairs has reread endowment documents and published them in 7 volumes. This collection is not complete and has not investigated all the provinces of the country, but due to the access to the documents of the endowments, these volumes are very useful, while the information contained in this collection is accurate and under the supervision of the Vice-Chancellor of Culture. Organization of endowments and charitable affairs has been compiled. The tables and images in this article are more descriptions of the books of the list of Iran's endowment documents, as well as endowment documents available in the General Department of Endowments and Charitable Affairs of Qazvin province and the book of spiritual links of Isfahan and Karbala, a report of Iran's endowment documents. And it is set based on the provincial divisions of the country.

Conclusions

During the period of Reza Shah, with the approval of the endowments law in 1313, which was done with the aim of controlling its income from the government and depriving clerics of sources of endowments, the amount of women's endowments was greatly reduced. While in the early years of Reza Shah's rule, when his religious policies were not yet revealed, the number of women's endowments was several times higher than in later years. Regarding the social status of women in knowledge, it should be said that in the list of women in knowledge of this period, we come across the names of women from aristocratic, governmental, merchant families, as well as families with religious titles. Of course, it should be noted that endowment is not specific to a certain class and women from other social classes also endow their assets. The women of Waqif of the first Pahlavi period have endowed most of the property-type competitors. These types of competitors include land and farms, residential properties including houses and mansions, and commercial properties including shops, rooms, and markets. Also, among the types of endowments, there are cases of village endowments, gardens, baths, caravanserais, aqueducts, water, wheat, dishes, household furniture, one-third of

property and resources and channels for one day of shepherding from the field. In fact, it can be said that women have endowed their property according to their social class. Regarding the intentions and motivation of the women of knowledge and the function of their endowments, it can be said that religious intentions were at the top of the goals of women of knowledge. In addition to religious intentions, women waqifs have also considered social and non-profit goals such as building a bath and hospital and personal goals such as benefiting their relatives and some of their endowments are for personal expenses including prayers, lighting and repairing the tomb of the waqif and their children. His relatives were done

Bibliography

- A collection of endowment laws and regulations, (1964), Tehran: Publications of the General Department of Endowments. In Persian.
- Averi, Peter, (No data), Contemporary History of Iran, Mohammad Rafi Mehrabadi, Volume 2, Tehran: Ataii. In Persian.
- Bagharian, Mowahhed, (2014), Spiritual links of Isfahan and Karbala, a report on Iran's endowment documents, Qom: Islamic Reserves Association. In Persian.
- Erfan-Far, Mohammad Javad, (2008), list of endowment documents of Iran (Yazd city and suburbs), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of the Endowment and Charitable Affairs Organization, vol. 5, Tehran: Arshian Publications. In Persian.
- Farrokh, Mehdi, (No data), Farrokh's political memoirs, Bija: Javidan. In Persian.
- General Administration of Endowments and Charitable Affairs of Qazvin Province, (2008), rewritten documents of endowments of Qazvin Province: 5 volumes. In Persian.
- Haji Abbasi, Saeed, (2008), list of endowment documents of Iran (Chaharmahal and Bakhtiari province/Zanjan/Lorestan), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of the Endowment and Charity Organization, vol. 3, Tehran: Kome. In Persian.
- Haji-Abasi, Saeed and Mohammad Javad Jafarpour and Omid Rezaei, (2006), list of endowment documents of Iran (Ilam province/Sistan-Volochistan/Kahkiloyeh-Bobayrahmad), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of the Endowment and Charitable Affairs Organization, Vol. 6, Tehran: Osveh. In Persian.
- Haji Abbasi, Saeed and Mohammad Javad Jafarpour and Omid Rezaei, (2008), list of endowment documents in Iran (Kermanshah/Gilan province), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of the Endowment and Charitable Affairs Organization, vol. 7, Tehran: Osveh. In Persian.
- Lambton, A.K.S., (1983), Owner and Farmer in Iran, Manouchehr Amiri, Tehran: Ilmi Farhangi. In Persian.
- Makki, Hossein, (1982), 20-year history of Iran, vol. 4, Tehran: Kavian. In Persian.
- Makki, Hossein, (1987), 20-year history of Iran, Vol. 8, Tehran: Iran Scientific Publications. In Persian.

271 Abstract

- Matin Daftari, Ahmad, (1991), *Memoirs of a Prime Minister*, by Bagher Aqli, Tehran: Ilmi. In Persian.
- Mirhaj, Vajihe-Al-Sadat, (2008), "Study of Isfahan Endowments in the Pahlavi Era", Nazhat Ahmadi, MA, Al-Zahra University. In Persian.
- Mirzasaleh, Gholamhossein, (1993), *Reza Shah, Suleiman Behboodi's memoirs*, Shams Pahlavi, Ali Izadi, Tehran: Sohba. In Persian.
- Nafisi, Saeed, (1966), *History of Reza Shah Pahlavi's reign*, Tehran: Foroughi bookstore. In Persian.
- Rezaei, Omid, (2003), list of endowment documents of Iran (Fars province), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of Endowments and Charitable Affairs Organization, vol. 1, Tehran: Osveh. In Persian.
- Rezaei, Omid, (2003), list of endowment documents of Iran (Kerman province), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of Endowments and Charitable Affairs Organization, vol. 2, Tehran: Osveh. In Persian.
- Rezaei, Omid, (2007), list of endowment documents of Iran (Tehran province/from the beginning to 22 Bahman 1357), under the supervision of the Cultural Vice-Chancellor of the Organization of Endowments and Charitable Affairs, vol. 4, Tehran: Osveh. In Persian.

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه

سمانه یوسفی*

محمد بختیاری**

چکیده

وقف به عنوان یک پدیده اجتماعی از دوره باستان رواج داشته و با ورود اسلام به ایران، بخصوص از زمان رسمیت یافتن مذهب تشیع در دوره صفویه و با حمایت پادشاهان این سلسله، بر میزان و تنوع آن افزوده است و تا زمان روی کار آمدن رضاشاه، زنان و مردان زیادی با نیت عمدتاً مذهبی و خدایسندانه، بخشی از اموال و دارایی خود را وقف می نمودند. اما در اثر سیاست‌های ضددینی رضاشاه که تصویب قانون موقوفات در سال ۱۳۱۳ش از جمله آنها بود، تغییراتی در وضعیت موقوفات، از جمله موقوفات زنان به وجود آمد. پژوهش حاضر درصدد است با روش تحلیل محتوا و با تکیه بر اطلاعات موجود در وقفنامه‌های زنان دوره رضاشاه، طبقات اجتماعی زنان واقف، نیت آنها از وقف، میزان و تنوع موقوفات، مصارف و کارکردهای آن و تأثیر سیاست‌های رضاشاه بر وضعیت موقوفات زنان را مورد بررسی قرار دهد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد در دوره رضاشاه، زنان از طبقات مختلف اجتماعی و با نیت عمدتاً مذهبی، بخشی از اموال و دارایی خودشان بخصوص زمین مزروعی و ملک مسکونی و تجاری را با کارکرد عمدتاً مذهبی و عزاداری ائمه وقف می‌کردند اما در اثر سیاست‌های ضددینی رضاشاه، از میران موقوفات زنان به شدت کاسته شد.

کلیدواژه‌ها: وقف، موقوفات زنان، رضاشاه، قانون موقوفات

* کارشناسی ارشد، تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، samaneh.u@yahoo.com

** استادیار، تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) (نویسنده مسئول)، bakhitari@hum.ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۹

۱. مقدمه

وقف یک سنت اجتماعی، باستانی و جهانی است و ریشه در حس انسان‌دوستی و کمک به هم‌نوع بشر دارد؛ طوری که در ایران باستان مردم بخشی از اموال و دارایی خود را برای معابد و خدایان و دستگیری از مستمندان انفاق می‌کردند؛ اما با ظهور دین اسلام و مطرح‌شدن آیات و روایات زیادی از پیامبر و ائمه در این زمینه، این سنت گسترش یافت. در این میان می‌توان از فاطمه دختر پیامبر اسلام که در زمینه وقف فعالیت‌هایی داشته، به عنوان یکی از الگوهای اسلامی برای ایرانیان بخصوص زنان مسلمان ایرانی نام برد. مسیر وقف در ایران بعد از اسلام تحت تأثیر عوامل دینی و مذهبی و اوضاع سیاسی وقت با فراز و فرودهایی همراه بوده‌است. در این دوره از تاریخ نیز ما شاهد زنان فعال در این عرصه هستیم که سنت وقف را در صورت‌های مختلف ادامه دادند، از جمله «مهدعلیا گوهرشاد آغا» همسر شاهرخ پسر امیر تیمور گورکانی که به‌وسیله جواهرات شخصی‌اش هزینه ساخت مسجد گوهرشاد را تأمین کرد. اما در این میان، دوره صفویه نقطه عطفی در تاریخ موقوفات ایران است. در سایه سیاست‌های مذهبی حکومت و عمل پادشاهان این سلسله، موقوفات افزایش یافت، اما با سقوط آنها تا روی کار آمدن حکومت قاجار، وقف تا حدودی کاهش یافت. با استقرار سلسله قاجار بار دیگر موقوفات روبه‌فزونی نهاد و املاک بسیاری وقف مساجد، مدارس و بقاع متبرکه شد. در این دوره زنان بار دیگر در عرصه وقف فعال شدند و به نام بانوانی چون «انیس‌الدوله» همسر ناصرالدین شاه برمی‌خوریم. اما با روی کار آمدن رضاشاه و در زمان حکومت او که محدوده زمانی پژوهش حاضر می‌باشد، تمام ابعاد جامعه مسیری متفاوت را در پیش گرفت. وقف نیز از نظر کمیّت و کیفیت از این تأثیرات خالی نبود و در نتیجه‌ی سیاست‌های رضاشاه مانند سکولاریسم و تجددخواهی، این نهاد وضعیت متفاوتی را تجربه کرد. در دوره سلطنت رضاشاه اداره اوقاف از دست روحانیت خارج شد و تحت نظارت دولت قرار گرفت و رضاشاه املاک موقوفه زیادی تصرف کرده و قوانینی مانند قانون موقوفات را تصویب نمود. همه این اقدامات بر وضعیت وقف، از جمله موقوفات زنان تأثیرگذار بود که در این پژوهش با تکیه اسناد و منابع موجود مورد بررسی قرار می‌گیرد.

وقف‌نامه‌ها از اسناد مهم تاریخی و از منابع دست اول تحقیق و پژوهش‌اند. اما متأسفانه پراکندگی اسناد وقف کشور و تعدد مراکز نگهداری آنها در کتابخانه‌ها، موزه‌ها، ادارات ثبت، هلال‌احمر، مرکز اسناد ملی، بنیاد جانبازان، آستان قدس رضوی، آستانه‌های حضرت معصومه، حضرت عبدالعظیم و شاهچراغ، ادارات اوقاف شهرستانها، سازمان میراث فرهنگی،

مجموعه‌های شخصی و غیره عملاً پژوهشگران را با دشواریهای طاقت‌فرسایی مواجه ساخته است؛ لذا سازمان اوقاف و امور خیریه به‌منظور آگاهی علاقه‌مندان و غنی‌سازی منابع تحقیق، اسناد وقفی را بازخوانی و در ۷ جلد تحت عنوان «فهرست اسناد موقوفات ایران» منتشر نموده است که شامل استان فارس (جلد یک)، استان کرمان (جلد دوم)، استان چهارمحال و بختیاری/زنجان/لرستان (جلد سوم)، استان تهران و توابع (جلد چهارم)، شهرستان یزد و حومه (جلد پنجم)، استان ایلام/سیستان و بلوچستان/قزوین/کهگیلویه و بویراحمد (جلد ششم) و استان کرمانشاه/گیلان (جلد هفتم) می‌باشد. اگرچه این مجموعه کامل نیست و به بررسی تمامی استانهای کشور پرداخته است، اما به دلیل دشواری‌های دسترسی به اسناد و وقفنامه‌ها، این مجلدات بسیار مفید می‌باشد، ضمن آنکه اطلاعات مندرج در این مجموعه دقیق و تحت نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه گردآوری شده است. جداول و نمودارهای موجود در این مقاله بیشتر براساس همین مجموعه کتاب‌های فهرست اسناد موقوفات ایران و همچنین اسناد وقفی موجود در اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین و کتاب *پیوندهای معنوی اصفهان و کربلا، گزارشی از اسناد موقوفات ایران* می‌باشد و بر اساس تقسیمات استانی فعلی کشور، تنظیم شده است.

در مورد پیشینه پژوهش باید اذعان نمود که در رابطه با وقف زنان در دوره پهلوی تحقیق جامعی صورت نگرفته است و اکثر پژوهش‌ها با محوریت مردان واقف انجام گرفته و گهگاه اشاره مختصری به زنان واقف نیز شده است. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به پایان‌نامه «کارکرد سنت وقف در خوزستان در دوره قاجار و پهلوی» نوشته جمیله قنبری مرداسی (۱۳۹۵) اشاره کرد که تنها در یکی از فصول، به زنان واقف خوزستان در دوره پهلوی اشاره کوتاهی کرده است. اسدالله نیک‌مهر (۱۳۹۱) نیز در پایان‌نامه‌ای با عنوان «وقف در مشهد عصر پهلوی» به صورت خیلی خلاصه به موقوفات زنان مشهد در کنار مردان پرداخته است. تنها یک پژوهش با محوریت زنان در عرصه وقف تحت عنوان «بررسی عملکرد زنان واقف و تاثیر فعالیت آنان از مشروطه تا پایان دوره پهلوی (مطالعه موردی زنان واقف تهران)» نوشته الهام ملک‌زاده و مرضیه افرافر (۱۳۹۶) صورت گرفته که آن هم به صورت موردی به زنان واقف تهران پرداخته است.

در رابطه با کتبی که به صورت مستقیم زنان را مورد بحث قرار داده‌اند می‌توان به کتاب‌هایی چون *مشاهیر زنان اصفهان (از عصر گذشته تا کنون)* نوشته محمدحسین ریاحی و *زنان نامی در تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی (طبقات نسوان)* نوشته عبدالرحیم عقیقی بخشایشی اشاره کرد

که به صورت خیلی کلی و پراکنده به برخی از زنان واقف اشاره کرده‌اند. از جمله مقالات در این رابطه نیز می‌توان از «ن و القلم: موقوفات زنان در ایران» نوشته محمدعلی خسروی (۱۳۷۴) نام برد که آن هم به دوره پهلوی نپرداخته است. بنابراین پژوهش حاضر به دلیل پرداختن به موضوع موقوفات زنان در دوره رضاشاه، جدید و متمایز از پژوهش‌های قبلی است.

۲. وقف در دوره رضاشاه

از ابتدای قدرت‌گیری رضاخان در صحنه سیاسی ایران تا سال‌های اول حکومتش، رابطه‌ی وی با روحانیت خوب بود، اما بعدها به تضاد و کشمکش انجامید و رضاشاه درصدد تضعیف قدرت روحانیون برآمد (مکی، ۱۳۶۱: ۱۹/۴؛ آوری، بی‌تا: ۶۳/۲). از مهم‌ترین منابع درآمد روحانیون وقف و موقوفات بود. رضاشاه پهلوی با هدف محروم کردن روحانیون از درآمد موقوفات، سیاست‌هایی را درپیش گرفت تا درآمد حاصل از موقوفات تحت نظر دولت مصرف شود (نفیسی، ۱۳۴۵: ۸۵). رضاشاه در بسیاری از نقاط کشور املاک زیادی را از مردم گرفت، مخصوصاً در مازندران تمام قراء و قصبات و بلوکات آن ناحیه را متصرف شد. در مورد املاک موقوفه بسیار اتفاق می‌افتاد که بین دو ده از املاک رضاشاه یک قریه وقفی وجود داشت که مانع اتصال املاک شاه می‌شد، لذا به دستور رضاشاه لایحه‌ای به مجلس دوره دوازدهم برده شد که به موجب آن امکان فروش املاک وقفی به دست آید (مکی، ۱۳۶۶: ۵۳/۸-۵۰).

سید مهدی فرخ (معتصم‌السلطنه) روایت می‌کند که در اسفند ماه سال ۱۳۰۹ رضاشاه وی را احضار نمود و گفت: «معتصم برای اوقاف بایستی قانونی تهیه بشود که از وجوه آن بتوان برای افتتاح مدارس جدید و تربیت آموزگار استفاده نمود...»، معتصم اشاره می‌کند که در مورد موقوفات مجهول‌المصرف ایرادی وجود نداشت اما در رابطه با آن مقداری که در مورد آن وصیت شده بود که به صرف امور مخصوصی برسد (وقف خاص)، مشکل ایجاد می‌شد. لذا قرار بر آن شد که در نوروز معتصم‌السلطنه بعنوان زیارت، سفری به قم داشته و با حاج شیخ عبدالکریم (مرجع تقلید) در این مورد مذاکره نموده و به راه‌حلی دست یابد. پس از طرح مسئله با حاج شیخ عبدالکریم، ایشان بیان نمودند که در رابطه با وجوه مجهول‌المصرف ایرادی وارد نیست و بلاشکال است، اما در رابطه با آن مقدار که واقف آشکارا وصیت کرده باشد (وقف خاص)، موافقت ننموده و آن را خلاف شرع دانستند؛ لذا رضاشاه نیز موقتاً از طرح موضع چشم‌پوشی نمود (فرخ، بی‌تا: ۲۵۷-۲۵۶).

در سوم دی ماه ۱۳۱۳ قانون موقوفات مشتمل بر ۱۰ ماده به تصویب مجلس رسید که موجب تغییراتی در اداره امور اوقاف شد و قدرت تصمیم‌گیری وسیعی را به دولت تفویض کرد. بنابر ماده اول این قانون، اداره موقوفاتی که متولی ندارند یا مجهول‌التولیه هستند با وزارت معارف و اوقاف است. به موجب ماده دوم، بر موقوفات عامه که متولی مخصوص دارند نیز وزارت معارف و اوقاف نظارت خواهد داشت و بر اساس ماده سوم اموال غیرمنقول که برحسب نذر یا وصیت و یا حبس منافع آن به‌طور دائم یا در مدتی کمتر از ۱۸ سال نباشد برای مصارف عامه تخصیص داده شده مشمول مواد ۱ و ۲ این قانون خواهد بود (لمبتون، ۱۳۶۲: ۴۱۷). این قانون و نظام‌نامه آن، در ۶ فصل و ۷۶ ماده تنظیم و در تاریخ ۱۳ اردیبهشت ۱۳۱۴ شمسی از تصویب مجلس گذشت (مجموعه قوانین و آئین‌نامه‌های اوقاف، ۱۳۴۳: ۱۰-۳).

در زمان سلطنت رضاشاه، برخی از اوقاف عامه که سابقاً وقف اموری از قبیل روضه‌خوانی شده بودند، متعذراً مصرف گشتند؛ یعنی دیگر عواید آنها را نمی‌توانستند به مصارف خاصی که مراد واقفان اصلی بود، برسانند، زیرا روضه‌خوانی در زمان رضاشاه ممنوع شد. از اینرو اداره امور بعضی از این اوقاف را وزارت فرهنگ به‌دست گرفت و مابقی را سایرین غصب کردند. بعدها پس از استعفای رضاشاه، عواید این قبیل موقوفات دوباره به مصارف اصلی خود رسید (لمبتون، ۱۳۶۲: ۴۲۱-۴۲۲).

در اوایل سال ۱۳۲۰ شمسی، اسماعیل مرآت وزیر فرهنگ وقت، مجدداً طرح استفاده از وقف خاص را با رضاشاه در میان گذاشته و شدیداً پای اجرای آن ایستاد. بنابر نوشته متین دفتری، یکی از وزرا به رضاشاه تلقین کرده بود که املاک موقوفه را بفروشد و از منافع آن شرکت‌های پرفایده را خریداری کند، لایحه‌ای نیز در این زمینه تهیه و برای تنقیح به دادگستری فرستاده شد. بنابر گفته متین دفتری چون این عمل خلاف شرع بود، وی مدتها مقاومت منفی کرد تا اینکه خودش نخست‌وزیر شد و لایحه را مسکوت گذاشت، اما بعد از سقوط او و نخست‌وزیری علی منصور، لایحه فوق دوباره به جریان افتاد و در نهایت منجر به تصویب قانون فروش املاک زراعتی و قنوات موقوفه در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۲۰ شمسی شد. براساس این قانون وزارت دارایی، موقوفات را بفروش می‌رساند و سود حاصل را صرف امور خیریه می‌کرد (متین دفتری، ۱۳۷۰: ۱۰۴). با کناره‌گیری رضاشاه از سلطنت و تبعید وی، قانون اجازه فروش املاک زراعتی و قنوات موقوفه لغو شد (فرخ، بی‌تا: ۲۵۷؛ میرزاصالح، ۱۳۷۲: ۳۹۷-۳۹۸).

۳. موقوفات زنان در دوره رضاشاه

برای بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه، ابتدا اطلاعات مندرج در هفت جلد کتاب منتشر شده توسط سازمان اوقاف و امور خیریه با عنوان «فهرست اسناد موقوفات ایران» و سایر اسناد و منابع موجود گردآوری و در قالب جداول جداگانه‌ای ارائه می‌شود، سپس به تحلیل جنبه‌های مختلف موضوع پرداخته می‌شود. قابل ذکر است که ترتیب جداول براساس تعداد موقوفات زنان در هر استان می‌باشد.

۱.۳ موقوفات زنان استان تهران

جدول ۱. زنان واقف در استان تهران

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف
۱	عاتقه دختر حاج محمدآقا	نیم سهم از آب و مزرعه عبدالله آباد از مزارع اشتهاورد	نصف در ماه رمضان در لیالی قدر سه شب خرج احیاء نموده و نصف دیگر را در ماه محرم یا صفر خرج روضه‌خوانی نماید.	۱۳۰۵/۴/۷ ش / (رضایی، ۱۳۸۶: ۲۰۰/۴)
۲	طهری خانم دختر میرزا مهدی خان لشکرنویس نوری	یک قطعه اراضی متصل به خندق محله دولت قرب دروازه شمیران	جهت مسجد اهالی محله دروازه شمیران و دولت و غیره	۱۳۰۵/۷/۱۴ ش / (همان: ۱۹۷/۴ - ۱۹۸)
۳	زینب خانم همسر امیر ارسلان	دو دانگ و نیم از یک قطعه ملک موسوم به باغ عمو مشهور به چهارباغ.	روضه‌خوانی در آستانه امامزاده	۱۳۰۵/۹ ش / (همان: ۱۷۰/۴)
۴	فاطمه خانم دختر کربلایی خداداد اتیر بلاغی	یک قطعه زمین واقع در قرب امامزاده اظهرالدین (ع)	جهت کاه‌گل مالی و شمع و روشنایی و خرج امامزاده اظهرالدین	۱۳۰۶ ش / (همان: ۲۷۰/۴)
۵	بی‌بی خانم	سه دانگ از شش دانگ یکباب خانه در آخر کوچه کاشیها	یک عشر حق متولی است و مابقی جهت تعزیه‌داری	۱۳۰۶ ش / (همان: ۷۵/۴)
۶	فصل بهار خانم ایران‌الدوله (شاهزاده) و مهرافرز خانم شمس‌الدوله	یکباب حمام واقع در تجریش	روضه‌خوانی در تکیه سفلی پایین محله معروف به تکیه کوچک مائین	۱۳۰۶ ش / (همان: ۲۷۸/۴)

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۷۹

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف
	(شاهزاده) دو صبیبه سلطان حسین میرزا نیرالدوله			ارجاع
۷	بی بی خانم دختر غلامحسین	یکباب خانه	جهت عزاداری	۱۳۰۶/۸/۱۲ ش / (همان: ۴۱۸/۴)
۸	بدیع جمال خانم همسر ضیاءالدوله	شش دانگ دالان شیرازیها جنب تیمچه حاجب الدوله واقع در بین بازار سقطفروشها و تیمچه کتابفروشها.	روضه عاشورا در تکیه سادات اخوی و مطلق خیرات و میرات.	۱۳۰۶/۱۰/۸ ش / (همان: ۷۱/۴)
۹	اشرف السادات، بگم آغا، خانم آغا و محترم السادات لاجوردی	شش دانگ یک قطعه زمین در صحرای سرخه حصار و هفت ساعت آب از قنات سرخه حصار و سه باب دکان	روضه خوانی در ایام سوگواری و اطعام فقرا و تهیه لباس برای اطفال بی بضاعت.	۱۳۰۷ ش / (همان : ۵۸/۴)
۱۰	زهرا خانم وارث جعفرقلی میناوندی	املاکی در میناوند	جهت تعمیر مسجد قریه میناوند	۱۳۰۸ ش / (همان: ۶۰/۴)
۱۱	اشرف الحاجیه و عصمت الحاجیه	سیزده باب و نیم دکانین واقع در بازارچه خارج دروازه محمدیه.	اولاً یک عشر و نیم به جهت متولیان و ناظر و ثانیاً جهت تعمیرات لازمه عین موقوفه و ثالثاً مالیات دیوانی و رابعاً مخارج روشنایی مقبره و خامساً اجرت سه نفر قاری که هر یک در ماه یک مرتبه کلام الله مجید تلاوت و ختم نمایند. اجرت یک نفر که در لیالی جمعه به ذکر ادله توحید و معجزات و کرامات و مصائب انبیاء و اولیاء اشتغال ورزد و سابعاً یک عشره در ماه محرم و صفر در همان مسجد و ثامناً هر ساله در شب و روز هفدهم شهر شعبان یک مجلس اقامه عزرا در همان مسجد و مازاد آن جهت اطعام و افطار ماه رمضان در مسجد مزبور.	۱۳۰۸/۷ ش / (همان : ۵۷/۴)

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف
۱۲	حاجیه کوب خانم دختر کربلایی باقر بهبهانی	خانه‌ای در ناحیه دو دولت - خیابان شاه‌آباد	جهت مسجد سیف‌الدوله در کوچه ظهیرالاسلام و مصارف مسجد سراج‌الملک در خیابان امیرخان سردار شاه‌آباد	۱۳۰۹ ش / (همان): ۲۹۲/۴
۱۳	زهره خاتون دختر کیا حیدر	دو قطعه زمین یکی معروف به دم آسیاب و دیگری معروف به کلاتچه سیوان‌دره	عزاداری سیدالشهدا در مسجد محل سیوان	۱۳۰۹/۵/۳۰ ش / (همان): ۱۴ و ۱۷۰/۴
۱۴	سکینه (بی‌بی) همسر حاج میرزا هادی عطا دربندی	یک دانگ از شش دانگ یکباب خانه در کوچه وزیرنظام در محله دروازه قزوین	خرج سیدالشهداء (ع)	۱۳۱۰/۴/۲۰ ش / (همان): ۱۷۴/۴
۱۵	اشرف‌الملوک امینی مجدی مشهور به فخرالدوله دختر مظفرالدین شاه	شش باب حجره تحتانی و شش باب بالاخانها در ناحیه هشت بازار جنب دالان مسقط‌فروشان	مخارج مقبره میرزا محمدخان مجدالملک در زاویه حضرت عبدالعظیم.	۱۳۱۱/۲/۳۱ ش / (همان): ۵۸/۴
۱۶	هاجر خانم دختر احمد جوستانی طالقانی	یک قطعه زمین از قطعات زمین مزروعی	روضه خوانی و ذکر مصیبت	۱۳۱۱/۳/۳ ش / (همان): ۴۴۷/۴
۱۷	زهره خانم دختر محمدحسن صحاف طهرانی	دوباب دکان واقع در گذر سرپولک عودجان	بعد از عشر حق التولیه و نیم عشر حق النظاره بقیه جهت تعزیه‌داری	۱۳۱۱/۴/۲۵ ش / (همان): ۳۱۵/۴
۱۸	ماه‌پاره خانم همسر صدرالله خان یاور رفیعی‌نژاد (حاج)	دو باب عمارت در ناحیه ده شهرنو در خیابان جمشید و کاروانسرای صدرآباد در ناحیه چهار سنگلج بانضمام چهار باب دکان در ناحیه یک ارگ خیابان باب همایون	به‌عنوان مرخصخانه صدریه نسوان که مرضای زنانه و فقرای اناثیه در آنجا معالجه شود.	۱۳۱۱/۱۲/۸ ش / (همان): ۱۹۳/۴
۱۹	شاه‌جهان خانم همسر نادعلی بن فرهاد کوه‌افکن	شش دانگ زمین خرمن واقع در آغشت	نصف آن جهت عزاداری و نصف دیگر جهت امامزاده بی‌بی قزلب	۱۳۱۲/۲/۱۳ ش / (همان): ۴۳۵/۴ - ۴۳۶
۲۰	شرف نساء	باغ میرزا حیدرقلی و باغ دیگری در اراضی پسی قریه فشند	بر حضرت اباعبدالله الحسین (ع) و حضرت عباس	۱۳۱۲/۸/۱۹ ش / (همان): ۱۸۳/۴

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۸۱

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف
				ارجاع
۲۱	فاطمه خانم مظفر قاجار معروف به اقدس الدوله دختر مظفرالدین شاه	یک خروار ملک در قریه چیذر	تعزیه داری در تکیه چیذر	۱۳۱۲/۹/۲۵ ش / (همان : ۲۷۱/۴)
۲۲	بیگم جانی خانم دختر مشهدی علی اکبر طالقانی ناریانی	سه ملک در ناریان طالقان	عزاداری	۱۳۱۳ ش / (همان : ۷۶/۴)
۲۳	هاجر خاتون (مشهدی) دختر غلام علائینی	ملکی موروثی مشهور به سلیم خانی واقع در صحرای قریه علائین لواسان	جهت طعام عاشورا در حسینیه قریه علائین	۱۳۱۳/۲/۲۲ ش / (همان : ۴۴۷/۴)
۲۴	نگین پرنیا (شاهزاده)	سه خروار گندم از عایدات شش دانگ قریه کله کو و ملک گلشن آباد و ملک مهدی آباد گیلان	هزینه معلمی که به اطفال درس دهد و مقبره مویدالسلطان و میرزا تقی خان در امامزاده در تجریش	۱۳۱۳/۴/۲ ش / (همان : ۴۴۲/۴)
۲۵	معصومه خانم (حاجیه)	یک فرد از شش فرد مزرعه حمزه آباد و مقداری از آب صادق آباد	تعزیه داری	۱۳۱۳/۷/۱۱ ش / (همان : ۴۱۸/۴)
۲۶	ماه شرف خانم درخشانیان	یک دانگ از شش دانگ یک قطعه باغ مشجر مشهور به باغ تخت درویش عبدالله اواخر صحرای دزج کن بانضمام یک سهم آب از مجرای نهر بزرگ کن در گردش ده شبانه روز	یک عشر حق متولی و نیم عشر حق ناظر و بقیه را هم ماه رمضان یک نفر واعظ دعوت نمایند که در یکی از مساجد به منبر رفته موعظه نماید و در سه شب قدر در هر شب لااقل بیست نفر از صائمین را اطعام دهند.	۱۳۱۳/۱۱/۳ ش / (همان : ۲۹۹/۴)
۲۷	مولود خانم محمدعلی خان معروف به محترم السلطنه دختر حاج میرزا حسن	شش دانگ یک باب عمارت مشتمل بر اندرونی و بیرونی و طویله و دو باب حمام و شش دانگ یک قطعه زمین با حق آب از رودخانه دربند واقع در قریه امامزاده قاسم	تعزیه داری و هزینه مقبره موصی و کلیه خیرات و مبرات از قبیل مصارف ایتم خاصه فقرای ارحام	۱۳۱۴/۱۰/۱۴ ش / (همان : ۴۳۲/۴)

شماره	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف
		شمیران و شش دانگ یک قطعه زمین با حق آب معمولی از رودخانه دربند و شش دانگ یک باب خانه و باغ واقع در شمیران و یک سهم از سیزده سهم کل شش دانگ قریه معین آباد و رامین از بلوک بهنام عرب و دو دانگ از شش دانگ یکباب خانه واقع در حیاط شاهی و یک ساعت و نیم آب از مجری المیاه قنات گلابدره حومه امامزاده قاسم		ارجاع
۲۸	سیده ربابه خانم جزدره دختر کربلایی میر بابا	دو قطعه زمین واقعه در انجیلاوند و طویلادر معروف به اسرس دار.	عزاداری	۱۳۱۵/۱/۲۵ ش / (همان: ۱۴۲/۴ - ۱۴۳)
۲۹	خاتون جان خانم دختر میرزا محمدعلی آشتیانی	شش دانگ اراضی محل زرع مزارع مشهور به قاضی آباد واقع در قریه باغدره و حق الشرب از رودخانه شاهنهر قریه رنان از یک شبانه روز آب درگردش سیزده شبانه روز.	امامزاده فضلعلی ابن موسی الکاظم (ع)	۱۳۱۵/۵/۲ ش / (همان: ۱۲۸/۴)
۳۰	راضیه خانم (حاجیه)	یک قطعه زمین و دو ساعت آب از قنات گلاب و دوکیان در تجریش.	جهت تکیه تجریش و امامزاده صالح	۱۳۱۶ ش / (همان: ۱۴۲/۴)
۳۱	طوبی مهاجر مادر سپهبد احمد میراحمدی	شش دانگ یکباب عمارت داری پلاک ۱۸ از ۲۹۶۴ ساخته شده در زمین به مساحت ۱۱۱ مترمربع واقع در بخش	جهت تعمیرات و پاکیزگی مقبره مرحوم سرهنگ علی اکبر پسر واقفه و اثاثیه لازمه مقبره و مازاد هرچه باشد جهت خیرات برای آن مرحوم از قرائت قرآن و ذکر	۱۳۱۹/۱۰/۱۵ ش / (همان: ۱۹۸/۴)

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۸۳

شماره	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
		سه حسن آباد خیابان حشت الدوله جنب انستیتو پاستور	مصیبت و قاری و ذاکر و حافظ مقبره	
۳۲	مولود محقق الملوک نورعلیان مشهور به محترم السلطنه	شش دانگ یکباب عمارت مشتمل بر بیرونی و اندرونی و طویله و دو باب حمام یکی معموره و دیگری مخروبه متصل به هم بانضمام دو دانگ از شش دانگ یک باب خانه	خیرات و مبرات از قبیل مصارف ایتام و معارف و سایر مبرات بنظر اداره کل اوقاف	۱۳۱۹/۱۰/۳ ش/ (همان: ۳۱۰/۴)
۳۳	زهرا خانم همسر حیدر شمشکی	یک قطعه زمین در محله پایین شمشک نزدیک حمام	به عنوان قبرستان عموم مومنان	۱۳۱۹/۱۰/۱۰ ش/ (همان: ۱۶۴/۴)
۳۴	صغری خانم دختر حاج سید علی فرش فروش کاشانی	خانه‌ای در خیابان ارامنه.	برای اطعام و افطاری در سه شب احیای رمضان و برای روضه حضرت فاطمه(س) به مدت ده روز در هر سال.	۱۳۲۰ ش/ (همان): ۱۹۵/۴

بیشترین وقف زنان این دوره، مربوط به استان تهران می‌باشد که ۳۴ وقف توسط زنان را شامل می‌شود.

۲.۳ موقوفات زنان استان کرمان

جدول ۲. زنان واقف استان کرمان

شماره	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
۱	رقبه دختر حاجی ملا حسین	نامعلوم در شهر بابک	تعزیه‌داری	۱۳۰۴ ش/ (رضائی، ۱۳۸۲: ۱۵۴/۲)
۲	راضیه دختر علی مردان	اراضی ظهر علیای گورک	تعزیه‌داری	۱۳۰۴ ش/ (همان: ۱۹۰/۲)

۲۸۴ جستارهای تاریخی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	شماره
ارجاع ۱۳۰۴ ش/ (همان: ۶۷/۲)	حسینی و سقاخانه کمال آباد	نامعلوم در کمال آباد رفسنجان	بی بی کوچک دختر قربان علی	۳
۱۳۰۴ ش/ (همان: ۱۲۱/۲)	تعزیه داری	نامعلوم	حاجیه فاطمه دختر حاجی محمدحسن صباغ کوهبانی	۴
۱۳۰۴ ش/ (همان: ۱۷۶/۲)	به منظور احداث مسجد محله فردوسی کوی گبر محله	نامعلوم در کوی گبر محله بخش یک	حاجیه بی بی عبداللهی کوهی، بانو عبداللهی کوهی و لیلی دختر محمد رضا	۵
۱۳۰۴ ش/ (همان: ۱۶۶/۲)	عوالد را دو قسمت صرف خیرات و میرات نمایند و چهار قسمت دیگر را صرف مدرسه کایانی و اطفال یتیم بی بضاعت نمایند	خانه در خارج دروازه ناصریه	پوران دخت	۶
۱۳۰۶ ش/ (همان: ۱۴۴/۲)	تعزیه داری	نامعلوم در سیرجان	کربلایی فاطمه دختر کربلایی حسین علی	۷
۱۳۰۶ ش/ (همان: ۸۷/۲)	یک عشر حق التولیه و بقیه صرف آب و آتش تعزیه داری نمایند	مزرعه ارجاس و اراضی سرگرک	ماه بانو دختر کربلایی علی	۸
۱۳۰۶ ش/ (همان: ۱۰۴/۲)	یک عشر حق التولیه و بقیه را صرف تعمیر تکیه و تعزیه داری و آب و آتش نمایند	مزرعه یاب بیدنان در اراضی طغرا لجرد	جانی دختر کربلایی غلام رضا و همسر ملا ابوطالب کربلایی بن محمد	۹
۱۳۰۶ ش/ (همان: ۱۱۲/۲)	دو عشر حق التولیه و بقیه را در هر جا که متولی صلاح بداند صرف تعزیه داری و اطعام فقرا نماید.	نامعلوم در سرآسیاب شش در حومه بعیده کرمان. رقاباد در کوهستان دامنه شرقی زرند.	علویه بیگم (بی بی)	۱۰
۱۳۱۰ ش/ (همان: ۱۱۲/۲)	تعزیه داری	نامعلوم	خورشید احمدی	۱۱
۱۳۱۱ ش/ (همان: ۱۹۷/۲)	بر مصارف حمام باغسرآسیاب	نامعلوم در باغسر آسیاب	زهرا شمس الدینی	۱۲
۱۳۱۳ ش/ (همان: ۹۸/۲)	نامعلوم	نامعلوم در قریه روگرد علیای خنامان	معصومه دختر مشهدی عباس حمزه علی آبادی	۱۳
۱۳۱۳ ش/ (همان: ۴۱/۲)	نامعلوم	مزرعه رحبه و رحیم آباد حومه کرمان	پری زاد صرفه نیا	۱۴

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۸۵

شماره	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
		و باغ اسفیکان بم		
۱۵	کربلایی مریم دختر مشهدی رجب هرنزی	نامعلوم	تعزیه داری	۱۳۱۳ ش/ (همان: ۶۰/۲)
۱۶	مریم بیگم	مزرعه حافظ آباد کویر، خالق آباد کویر و مزرعه سعیدی باغین. مزرعه طهماسب آباد، رقاباد، فریزن در ماهان. مزرعه گزک، گودر راین. سهامی از کاروانسرای صالح ناظر در کرمان. سه دانگ حمام خیابان غربی مسجد جامع. دکاکین پای تل و بازار وکیل.	یک عشر حق التولیه و یک عشر حق النظاره و باقی عوائد خالص، ده قسمت شود: دو عشر آن به مصرف تعمیر و روشنایی و شهریه قاری و خادم مقبره مرحومه بی بی مریم بیگم خانم که در عتبات عالیات مدفون است برسد و دو عشر آن تثلیثاً فقط به فتح الله خان مرآت اسفندیاری فرزند آقا میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری و اولاد فتح الله خان مرقوم نسلاً بعد نسل برسد به این نحو که دو ثلث از دو عشر به آقای فتح الله خان و اولاد ایشان و یک ثلث از دو عشر به اولاد خانم قمرالملوک برسد. و از شش عشر بقیه، مدرسه ای به نام مدرسه خیریه در شهر کرمان تاسیس شود و پس از اتمام مدرسه مزبور شش عشر مرقوم همه ساله پس از تعمیرات ضروریه به مصرف تحصیل و تنظیم معیشت و ملبوس و اطفال بی بضاعت و یتیم برسد.	۱۳۱۴ ش/ (همان: ۱۷۲/۲)
۱۷	مریم بیگم (بی بی)	حمام خیابان و کاروانسرای صالح بازار وکیل	خیرات و میرات و کمک به اطفال بی بضاعت	۱۳۱۶ ش/ (همان: ۱۸۱/۲)

جلد ۲ کتاب فهرست اسناد موقوفات ایران شامل حدود ۲۰۰۰ مدرک وقف است که ۱۷ مورد از آن مربوط به وقف زنان در دوره رضاشاه است.

۳.۳ موقوفات زنان استان فارس

جدول ۳. زنان واقف استان فارس

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
۱	صغری خانم (شرف‌الحاجیه)	نامعلوم در خارج دروازه باغ‌شاه	روضه‌خوانی دهه محرم و اطعام در هفدهم ربیع‌الاول و روشنائی مقبره واقف	۱۳۰۵ ش / (رضایی، ۱۳۸۲: ۹۸/۲)
۲	نرجس خاتون	نامعلوم	تعزیه خامس آل‌عباد(ع)	۱۳۰۵ ش / (همان: ۱/ ۱۹)
۳	بیگم، حاجیه میرزا دختر حاجی میرزا بابا	نامعلوم	اطعام یوم مبعث و بر افطار رمضان و عزاداری پس از آن و تعمیر دو آب‌انبار محله نو و خیرات و مبرات	۱۳۰۵ ش / (همان: ۳۳/۱)
۴	حاجیه خیرالنساء همسر حاج میرزا عبدالحسین خان تابش	دو باب حمام زنانه و مردانه	برای قرائت سوره جمعه و دعای کمیل و اطعام در شبهای جمعه. عزاداری امام حسین(ع) و اطعام و عزاداری در سه شب وفات حضرت فاطمه زهرا(س)	۱۳۰۵ ش / (همان: ۳۶-۳۷/۱)
۵	امی بیگم، بی‌بی دختر محمدجعفر قریه‌الخیری	نامعلوم در قریه‌الخیر سفلی	برای سوگواری و مصیبت‌خوانی اباعبدالله(ع) در محرم و صفر	۱۳۰۵ ش / (همان: ۶۴/۱)
۶	شوکت اصغری دختر علی اصغر	ملک در خارج دروازه کازرون، ناحیه سه	بر مسجد الصادق(ع)	۱۳۰۶ ش / (همان: ۹۸/۱)
۷	زینب محبی همسر الله‌قلی دره‌شوریان خوری	نامعلوم در مرودشت	بر مصارف مسجد امام رضا(ع)	۱۳۰۶ ش / (همان: ۱۸۴/۱)
۸	بانو کربک غزنوی	نامعلوم	بر مسجد خواجه	۱۳۰۷ ش / (همان: ۶۴/۱)
۹	فاطمه سلطان ریاستی	نامعلوم	خیرات و مبرات	۱۳۰۷ ش / (همان: ۱۰۷/۱)
۱۰	مریم سلطان، بی‌بی دختر لطف‌علی تاجر	نامعلوم	تعزیه‌داری اباعبدالله(ع)	۱۳۰۷ ش / (همان: ۱۲۶/۱)
۱۱	کربلاییه بیگم جان، دختر صفرعلی	مزرعه شورجستان	مخارج مسجد شورجستان و حقوق خادم	۱۳۰۷ ش / (همان: ۱۸/۱)

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۸۷

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	ردیف
ارجاع				
			شورجستانی	
۱۳۰۷ ش / (همان: ۶۵/۱)	تعزیه‌داری ابی‌عبدالله (ع) در محرم و صفر و برای زوار و روشن کردن شمع در روضات مقدسه عتبات و روضه‌خوانی و اطعام در عیدغدیر و برای اطعام	مزرعه هربدان	جیران، بی‌بی دختر بهادر نظام بهارلوی احمدلو	۱۲
۱۳۰۹ ش / (همان: ۱۴۱/۱)	نامعلوم	نامعلوم	کربلاییه حاجیه دختر رضا مشهدی	۱۳
۱۳۱۲ ش / (همان: ۷۱/۱)	اطعام و روضه	بازار	مریم	۱۴
۱۳۱۲ ش / (همان: ۷۱/۱)	اطعام و روضه	نامعلوم در زرین دشت	نازبانو، بی‌بی مشهدی دختر ملا احمد حاجی‌آبادی	۱۵

جلد اول کتاب فهرست اسناد موقوفات ایران شامل ۱۵۵۰ سند وقف می‌باشد که مربوط به حدود ۷۰۰ سال اخیر می‌باشد و از این تعداد ۱۵ سند مربوط به موقوفات زنان فارس در دوره پهلوی اول می‌باشد.

۴.۳ موقوفات زنان استان قزوین

جدول ۴. زنان واقف استان قزوین

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	ردیف
ارجاع				
۱۳۰۵/۴/۷ ش / (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۷۱/۶-۱۷۲)	جهت روضه‌خوانی در دهه عاشورا یا یک دهه در ماه صفر و ایام رحلت حضرت صدیقه کبری (س) روضه‌خوانی نمایند و خریدن کتب فقهی و وقف نمودن و دادن به اشخاصی که صلاحیت دارند و ارحام را مقدم دارند	ملک موروثی در قریه انداق از قراء قاقزان قزوین با جمیع توابع آن	زینب خاتون	۱
۱۳۰۵/۹/۲۰ ش / (همان: ۲۳/۶-)	هرشب یک چراغ در اطاق بالای سرداب مقبره بسوزانند و یک چراغ	شش فرد از کل شش دانگ قریه حصار	ملک سلطان دختر میرزا نظرعلی	۲

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	شماره
ارجاع (۲۳۹)	نیز در منزل خادم و خادم نیز شب در آنجا بیتوته کند و در صورت اضافه آمدن عصر پنجشنبه‌ها و لیالی جمعه در آنجا قرائت قرآن و ذکر مصیبت نمایند و در صورت اضافه آمدن به تعزیه حضرت رسول(ص) و شهادت حضرت سیدالشهداء(ع) مصرف نمایند	واقعه در قزوین	حکیم‌باشی	
۱۳۰۶/۱/۲۲ ش / (اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۵۶/۱ - ۵۷)	عایدات و منافع آن بعد از وضع مخارج متولی وقف جمع‌آوری نمایند و در ماه مبارک رمضان یا دهه عاشورا خرج روضه‌خوانی حضرت خامس آل‌عبا در مسجد ولی‌آباد نه جای دیگر نماید و اگر زیاده آید صرف طعام و غذای ذاکر و مستمعین نماید	آب و ملکی در قریه ولی‌آباد زهرا با جمیع توابع و لواحق آن	کربلایه لیلا دختر کربلای نورمحمد ولی‌آبادی	۳
۱۳۰۶/۹/۲۳ ش / (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۷۹/۶)	نصف منافع را در لیالی عاشورا در مسجد محله روضه‌خوانی نمایند و در شب عاشورا در خانه متولی یا حلیمه خاتون روضه‌خوانی و بعد از ختم روضه بیست نفر از فقراء سادات و طلاب را اطعام نمایند و نصف دیگر منافع را باید از پانزدهم رمضان تا آخر ماه هر شب به ده نفر از فقراء محله و ده نفر از اهل علم و سادات افطار بدهند و یک عشر از منافع جهت حق‌التولیه متولی و یک عشر جهت ناظر می‌باشد	ملکی در قریه کوئین واقع در محال قاقزان	فرخ خانم دختر یحیی خان آجودان	۴
۱۳۰۷/۳/۲۱ ش / (همان: ۸۵/۶)	خانه را وقف بر حسینیه حاج سید جمال‌الدین نموده و منافع املاک را همه ساله دو سهم از بابت حق‌الوصایه والنظاره بردارند و تتمه را مصارف اطعام و تعزیه‌داری نمایند و اگر از اولادهای سید محی‌الدین طلبه شدند که محصل باشد سالی ده تومان به ایشان برسانند	قریه باغ کلاته بانضمام دو باب دکاکین واقع در سوق سعادت و خانه حاج سید جمال‌الدین	بلقیس خانم همسر حاج سید جمال‌الدین مجتهد رضوی	۵
۱۳۱۰/۱/۲۰ ش /	تعزیه‌داری حضرت سیدالشهداء(ع)	تمامی یک قطعه باغ	خاور خانم دختر	۶

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۸۹

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	ردیف
ارجاع (همان: ۱۱۷/۶)		معنب و مشجر واقع در قریه نوآباد باستان اشجار بیدی که در بیرون دیوار باغ است و مقدار معینی ظروف	سیف‌الله خان و گوهرخانم بنت عظیم‌بیگ	
۱۳۱۰/۱۱/۷ ش / (اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۳۹۸/۲ - ۳۹۹)	هرساله در ماه رمضان در سه حرم مطهر حضرت علی (ع) و سیدالشهداء (ع) و ابوالفضل عباس (ع) در هر یک پنج من تبریز شمع مومی بسوزانند و در دهه اول ماه محرم هر ساله ده روز روضه خوانی و اقامه تعزیه‌داری برای سیدالشهداء (ع) نمایند و در هر روزی چهار روضه خوان بایستی روضه بخوانند و در ماه رمضان سی ختم کلام‌الله توسط شخص صحیح‌القراءة خوانده شود و همه‌ساله در لیالی پنجشنبه به رسم هفته در منزل یا در مساجد سه نفر روضه خوان دعوت نمایند جهت ذکر مصائب خامس آل عباس (ع) و هر ساله مبلغ بیست تومان از عواید به دو فرزند واقف آقامحسن و عباس ازقرار هر یک ده تومان بدهند و مازاد عوائد مختص متولی وقت خواهد بود	ملکی در قریه شاهین‌تپه واقع در بلوک دشتابی توابع قزوین بانضمام ۶ باب دکاکین واقع در بازار قزوین	حاجیه ربابه سلطانی دختر حاج عباسقلی تاجر قزوینی معروف به سلطانیه	۷
۱۳۱۲/۱/۱۷ ش / (همان: ۵/ ۱۱۴۹-۱۱۴۸)	وقف بر عزاداران و نوحه‌خوانان و روضه‌خوانان نمود و منافع را همه ساله در دهه اول ماه محرم در مسجد کشورود از قند و چائی و مواجب روضه‌خوان و ذاکر و تعمیرات لازمه مسجد صرف نمایند.	ملک برنج‌زار آبی واقع در قریه ده دوشاب	مشهدیه مستانه دختر کربلائی موسی	۸
۱۳۱۲/۲/۲۲ ش / (همان: ۳/۶۷۵ - ۶۷۹)	یک عشر حق‌التولیه متولی مابقی در شبهای جمعه هر هفته صرف روضه و تعزیه‌داری حضرت سیدالشهداء (ع) گردد	سه‌دانگ از شش‌دانگ یکباب سرای معروف به سرای حاج محمدتقی واقع در حداد بازار قزوین ناحیه دو وقف و خانه‌ها و مخلفات و	حاجیه عالیه خانم یزدی دختر حاج محمدتقی تاجر معروف به یزدی	۹

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	شماره
ارجاع				
		اثاث‌البیت و باغات واقع در سلمان‌راه باغستان قزوین که چهار قطعه است و ملکی از قریه قلات قافزان قزوین و مزارع آن یک ثلث موضوع نمایند		

براساس اطلاعات موجود در جلد ۶ کتاب فهرست اسناد و موقوفات ایران و همچنین رونوشت اسناد موجود در اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۹ وقف توسط زنان قزوینی در دوره رضاشاه به‌وقوع پیوسته است.

۵.۳ موقوفات زنان استان گیلان

جدول ۵. زنان واقف استان گیلان

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	شماره
ارجاع				
۱۳۰۶/۶/۲۰ ش / (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۲۱/۷)	هر سال از حاصل مزرعه در ایام عاشورا صرف عزاداری امام حسین(ع) در مسجد قریه کلیدبر شود	مزرعه آبادکلیلی واقع در قریه کلیدبر از توابع گسگر	اکابر خانم معروف به مشهدی آقا ننه دختر مشهدی آقاجان	۱
۱۳۰۶/۱۰/۱ ش / (همان: ۱۵۸۷)	عوائد املاک ثلثی را بعد از تومانی یک قران بابت حق‌الوصایه و حق‌النظاره در هر سال در ماه رمضان سه ختم قرآن و در دهم ذی‌حجه یک گوسفند قربانی کنند و در لیالی اعیان باید اطعام دهند و در لیالی رغائب ماه رجب نان و حلوا خیرات کنند و هفته‌ای یک روز در تمام سال باید پنج تومان و چهار قران به یک نفر داد روضه‌خوانی نماید و از فقرا	ملک با جمیع توابع و کافه لواحق آن از ممر و مدخل و غیره از املاک موروثی پدری و مادری واقع در قریه پیشکنار کهدم و یک قطعه باغ معروف به غازیان باغ واقع در پیشکنار کهدم	کربلائییه صغری خانم دختر حسین پیشکناری رشتی	۲

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۹۱

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	ردیف
ارجاع				
	و ارحام موصی دستگیری نماید و منافع باغ پس از کسر تومانی سی شاهی حق التولیه مابقی را صرف فقرا از زائرین و مجاورین و تعزیه‌داری سیدالشهداء(ع) نمایند و مازاد آن را صرف ابن سبیل و فقرا و مساکین و سایر خیرات و مبرات هر آنچه صلاح دانند نمایند.			
۱۳۱۷/۶/۲ ش / (همان: ۱۲۱/۷)	جهت ایجاد پرورشگاه ایتم و استفاده کودکان بی سرپرست که حقیقتاً یا قانوناً پدر نداشته باشد و بی بضاعتی آن محرز باشد تا به تحصیل علم و صنعت تا سن هجده سالگی مشغول باشند	شش دانگ خانه‌های پلاکهای شماره ۳۵۰۵ و ۳۳۸۱/۱ و ۳۳۸۱ و ۳۵۰۶ و ۳۵۱۰	افسر مزدهی دختر حاج اکبر	۳
۱۳۱۸/۳/۲۳ ش / (همان: ۲۰۵/۷)	جهت دارالایتم	مقداری از دو قریه سه‌سار و قلعه رودخان از بلوک فومن گیلان	تاج فتح‌پور دختر جهانگیر امیر اصلانی (امجدالدوله)	۴
۱۳۱۸/۱۲/۱۶ ش (همان: ۱۴۵/۷)	تا مدت سی سال ۶۰ من نان به مبلغ ۹۰۰۰ ریال در سی شب ماه رمضان بین فقرا تقسیم شود	یک ثلث از ماترک منقول و غیرمنقول	ربابه شریعتی گیلانی دختر حسین نظر محمدی	۵

جلد ۷ کتاب فهرست اسناد موقوفات ایران مشتمل بر ۵۳۷ سند وقف مربوط به دو استان کرمانشاه و گیلان است که استان گیلان ۳۲۶ فقره از اسناد آن را شامل می‌شود؛ از این تعداد، ۵ فقره مربوط به وقف زنان گیلانی در دوره پهلوی اول می‌باشد.

۶.۳ موقوفات زنان استان اصفهان

جدول ۶. زنان واقف اصفهان

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	ردیف
ارجاع				
۱۳۰۵/۲/۱ ش / (باقریان موحد، ۱۳۹۳: ۱۵۹)	از فوائد باغ برای نماز مرحوم و در تعزیه‌داری چهارده معصوم، حضرت سیدالشهداء و سایر شهداء در حسینیه یا مسجد یا خانه مصرف شود	باغ مشجر و مزرعه	خانم سلطان و فاطمه سلطان خواهر و همسر آقا غلامعلی	۱
۱۳۰۷ ش / (میرحاج، ۱۳۸۷: ۷۱)	تهیه یخ مومنین	یک یخچال	خدیجه سلطان	۲
۱۳۰۹ ش / (همان: ۷۲)	روضه‌خوانی امام حسین(ع) و حق‌التولیه و حق‌النظاره	دو باغ مشجر	حاجیه فاطمه خانم ملک‌آبادی	۳
۱۳۰۹/۶/۲۳ ش / (باقریان موحد، ۱۳۹۳: ۱۴۱)	روضه‌خوانی خامس آل‌عبا حضرت اباعبدالله‌الحسین(ع) و سایر ائمه و شهداء و مصارف خیریه دیگر از یخ در سقاخانه‌ها و اعانت به ارحام فقیر به هر قسم که متولی در هر عصر مصلحت دانند	دو باغ	خاورسلطان دختر رجبعلی لبنانی	۴

باتوجه به فهرست واقفین مندرج در کتاب «پیوندهای معنوی اصفهان و کربلا، گزارشی از اسناد موقوفات ایران» و واقفین نام برده شده در پایان‌نامه «بررسی وضعیت اوقاف اصفهان در عصر پهلوی» نوشته و جیهه‌السادات میرحاج، ۴ وقف توسط زنان اصفهان در دوره پهلوی اول رقم خورده است.

۷.۳ زنان واقف استان زنجان

جدول ۷. زنان واقف استان زنجان

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
۱	محبوبه دختر حسین شیخ الاسلام	همگی سه عوامل از جمله سی عوامل قریه رحمت آباد	از منافع و عوائد موقوفه یک عشر حق التولیه متولی می باشد و مابقی هر سال در ایام عاشور در حسینیه ای که حاج میرزا هدایت الله بنا نموده صرف تعزیه داری شود	۱۳۰۹/۵/۵ ش/ (حاجی عباسی، ۱۳۸۶: ۱۲۴/۳)
۲	زهرا کربلائیه همسر عبدالوهاب	یک قرعه زمین که پشت جوی و املاک دستجرد است	جهت دفن اموات اهالی قریه دستجرد	۱۳۰۹/۱۲//۱۵ ش/ (همان: ۱۷/۳)
۳	هاجر خانم دختر حاج لطفعلی معمارباشی	تمامی یک قطعه ملک در مزرعه چالانخوب واقع در قریه شناط بانضمام شش دانگ عمارت اندرونی و بیرونی واقع در قصبه ابهر بانضمام یک باب دکان کفش دوزی واقع در راسته پایین ابهر بانضمام هوایی باغ معنب واقع در قنات مشهور به امام جمعه	تمامی منافع و محصول املاک همه ساله در ایام عاشورا تا آخر ماه صفر نصف در مسجد حاجی شیخ فضل الله مجتهد و نصف در مسجد جمعه ابهر صرف روضه خوانی حضرت سیدالشهدا(ع) شود	۱۳۱۰ ش / (همان: ۱۵۰۳-۱۵۱)
۴	فاطمه خانم	چهار دانگ از شش دانگ باغ مشجر واقعه در قریه دیزج	تعزیه داری حضرت سیدالشهدا(ع)	۱۳۱۱/۵/۲۳ ش/ (همان: ۱۱۶/۳)

براساس جلد ۳ کتاب فهرست اسناد موقوفات ایران، زنجان دربرگیرنده ۵۵۴ سند وقف است که از این تعداد، ۱۳۹ فقره مربوط به دوره پهلوی می باشد و از میان آنها ۴ مورد مربوط به وقف زنان در دوره پهلوی اول است.

۸.۳ موقوفات زنان استان یزد

جدول ۸. زنان واقف استان یزد

تاریخ وقف	مصرف	رقبه	واقف	ردیف
ارجاع				
۱۳۰۷/۱/۱۴ ش / (عرفان فر، ۱۳۸۷: ۵/۶۸۱)	در شب یا در روز عید غدیر در قریه مزبوره یا مزرعه نجف آباد به هر طعام که صلاح دانند صرف مومنین نمایند.	منابع و مجاری یک روز شبان از مزرعه نجف آباد	فاطمه خانم دختر علی از اهالی قریه خضراآباد	۱
۱۳۱۱/۱/۲۳ ش / (همان: ۵/۴۶۶)	شخصی امین و صحیح القرائه اجیر نمایند که یک ختم قرآن بخواند و ثواب آن به روح واقف نثار نماید. هر سالی پنج قران در حسینیه پشت مسجد جامع قدیم به مصرف تعزیه داری خامس آل عبا برسد و چنانچه اجاره این زمین زیادتر از پنج قران و اجرت یک ختم قران است، حق متولی می باشد.	دو قطعه زمین، یکی واقع در کشتخوان لرد رودخانه قریه زارچ و دیگری واقع در کشتخوان باغ علی حسین مشهور به باغ ارزن	فاطمه خانم دختر قاسم زارچی	۲
۱۳۱۵/۱/۲۲ ش / (همان: ۵/۶۶۰)	گهنبار اهرستان	یک قطعه زمین مزروعی تحت پلاک ۴۵۰۷ و یک قطعه زمین مزروعی تحت پلاک ۴۱۴۹ و یک باغچه تحت پلاک ۴۷۱۰ و یکباب ساختمان مسکونی تحت پلاک ۴۰۷۳ همگی واقع در اهرستان بخش چهار یزد	مهربانو	۳

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۹۵

۹.۳ موقوفات زنان استان کرمانشاه

جدول ۹. زنان واقف استان کرمانشاه

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
۱	مریم خان دختر آقا میرزا علی زوجه حاجی هادی	پس از فروش کلیه مایملک موصی ثلث را اخراج و محلی را اوصیاء خریداری نمایند	خیرات و مبرات	۱۳۰۸/۴/۲۷ ش / (رضائی و دیگران، ۹۴/۷: ۱۳۸۷)
۲	توران خانم دختر علی و همسر فرج‌الله بتکچی	سه‌دانگ از شش‌دانگ یک باب عمارت واقع در محله برزه دماغ	روضه هفتگی بخوانند و آخر سال هرچه زیاد آمد در لیالی متبرکه روضه‌خوانی نمایند	۱۳۰۸/۱۰/۱۰ ش / (همان: ۳۶/۷)

در جلد ۷ کتاب فهرست اسناد موقوفات ایران، ۲۴۷ فقره سند مربوط به کرمانشاه است که از این تعداد، ۴۰ مورد مربوط به زنان و از میان آنها تنها دو مورد مربوط به موقوفات زنان در دوره رضاشاه است.

۱۰.۳ موقوفات زنان استان لرستان

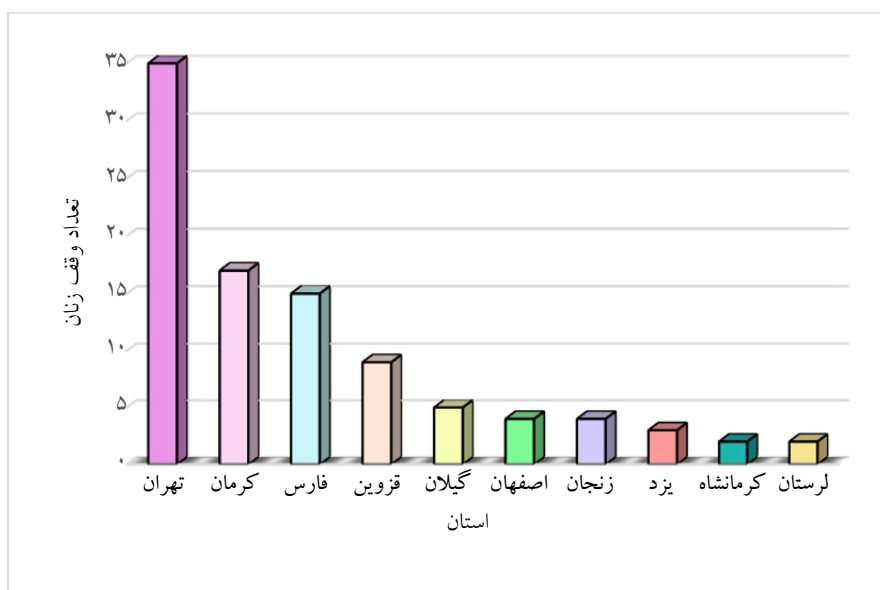
جدول ۱۰. زنان واقف استان لرستان

ردیف	واقف	رقبه	مصرف	تاریخ وقف ارجاع
۱	آغاطوبی	شش‌دانگ ده علیخان و سه‌دانگ آقبلاغ واقع در سرابند	نامعلوم	۱۳۰۴/۱۰/۷ ش / (حاجی عباسی، ۱۵۹/۳: ۱۳۸۶)
۲	شاهزاده حاجیه دختر محمد تقی میرزا حسام‌السلطنه	هفت باب دکان و ۲۸ جریب اراضی کلوخستان	کمک به زوار مشهد مقدس و عتبات، کمک به فقراء، قرائت قرآن و روضه‌خوانی حضرت سیدالشهداء(ع)	۱۳۱۳/۱۲/۱۲ ش / (همان: ۱۸۵/۳)

در جلد ۴ کتاب فهرست اسناد موقوفات ایران ۲۴۷ سند مربوط به استان لرستان می‌باشد از میان آنها فقط دو مورد مربوط به وقف زنان در دوره رضاشاه می‌باشد.

جدول ۱۱. تعداد و درصد وقف زنان در هر استان

ردیف	استان	تعداد وقف	درصد
۱	تهران	۳۴	۳۵/۷۸
۲	کرمان	۱۷	۱۷/۸۹
۳	فارس	۱۵	۱۵/۷۸
۴	قزوین	۹	۹/۴۷
۵	گیلان	۵	۵/۲۶
۶	اصفهان	۴	۴/۲۱
۷	زنجان	۴	۴/۲۱
۸	یزد	۳	۳/۱۵
۹	کرمانشاه	۲	۲/۱۰
۱۰	لرستان	۲	۲/۱۰
۱۱	همه استان‌های مورد بررسی	۹۵	۱۰۰

نمودار ۱. تعداد واقفین زن در هر استان

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۲۹۷

در جدول شماره ۱۱ ترتیب استانها براساس تعداد وقف زنان آنها طی دوره پهلوی اول و همچنین درصد وقف زنان در هر استان از کل موقوفات زنان در همه استانها محاسبه و آورده شده است. با توجه به اطلاعات موجود جایگاه اول به استان تهران با ۳۴ مورد وقف زنان تعلق دارد که علت آن را در پایتختی تهران، جمعیت بالای این شهر و استان نسبت به شهرها و استانهای دیگر و فراوانی تعداد زنان دارا و ثروتمند در این شهر نسبت به مناطق دیگر جستجو کرد، بعد از تهران، استان کرمان با ۱۷ وقف و فارس با ۱۵ وقف به ترتیب در رتبه دوم و سوم قرار دارند. استان قزوین با ۹ وقف زنان در رتبه چهارم، گیلان با ۵ وقف در رتبه پنجم، استان اصفهان و زنجان هرکدام با ۴ مورد وقف زنان در رتبه ششم و یزد با ۳ وقف در رتبه هفتم قرار دارند. کمترین تعداد وقف زنان نیز متعلق به کرمانشاه و لرستان با دو مورد وقف زنان است. نمودار شماره ۱ تعداد و درصد وقفهای انجام شده توسط زنان هر استان در دوره رضاشاه را نشان می دهند.

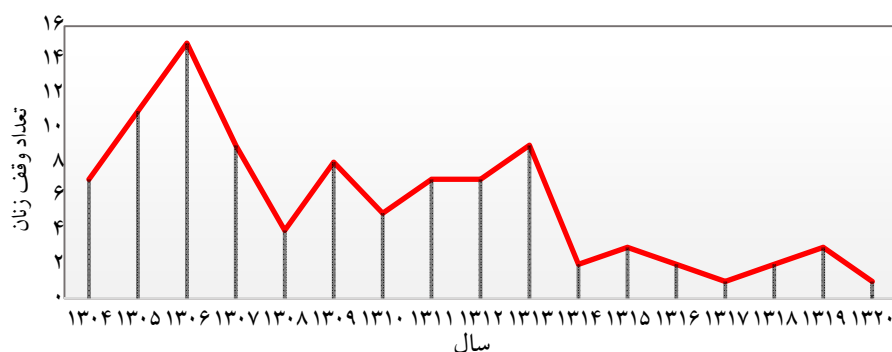
۴. تفکیک تعداد موقوفات زنان بر اساس سالهای حکومت رضاشاه

جدول ۱۲: تعداد وقف زنان در سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ شمسی

سال شمسی	تعداد واقفین زن
۱۳۰۴	۷
۱۳۰۵	۱۱
۱۳۰۶	۱۵
۱۳۰۷	۹
۱۳۰۸	۴
۱۳۰۹	۸
۱۳۱۰	۵
۱۳۱۱	۷
۱۳۱۲	۷
۱۳۱۳	۹
۱۳۱۴	۲
۱۳۱۵	۳
۱۳۱۶	۲

سال شسی	تعداد واقفین زن
۱۳۱۷	۱
۱۳۱۸	۲
۱۳۱۹	۳
۱۳۲۰	۱

در جدول شماره ۱۲ تعداد وقفهای انجام شده توسط زنان در سالهای حکومت رضاشاه (۱۳۰۴-۱۳۲۰) آورده شده است. علاوه بر این نمودار شماره ۲ روند میزان وقف زنان در این دوره را نمایش می دهد. میزان وقف زنان در سالهای سلطنت رضاشاه فراز و فرودهای بسیاری داشته است. بیشترین تعداد وقف مربوط به سال ۱۳۰۶ با ۱۵ مورد می باشد و سال ۱۳۰۵ نیز با ۱۱ مورد وقف در رتبه دوم جای دارد. یعنی در سالهای ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ (سالهای ابتدایی سلطنت رضاشاه)، با بیشترین میزان وقف زنان مواجه هستیم. از سال ۱۳۰۷ تا سال ۱۳۲۰ میزان وقف زنان کاهش یافته است. با این وجود طی سالهای ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۳ میزان وقف زنان دچار فراز و فرودهایی بوده، بطوریکه در برخی از سالها میزان وقف به نسبت سالهای دیگر افزایش قابل توجهی داشته است اما از سال ۱۳۱۴ تا سال ۱۳۲۰ میزان وقف زنان تقریباً ثابت و به نسبت سالهای پیشین به شدت سیر نزولی داشته است. این مسئله می تواند متأثر از سیاستهای مذهبی حکومت مانند تصویب قانون موقوفات و قانون فروش املاک زراعتی و قنوات موقوفه و ممانعت از برگزاری عزاداری ماه محرم باشد که بخش قابل توجهی از موقوفات را به خود اختصاص می داد و با ممنوع شدن این مراسمات، از انگیزه زنان برای وقف اموالشان به شدت کاسته شد.

نمودار ۲. روند وقف زنان در سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰

۵. طبقات اجتماعی زنان واقف

طبقات اجتماعی زنان واقف در دوره پهلوی اول، براساس واقفین فهرست شده در جداول ۱ تا ۱۰ بررسی و ارزیابی می‌شود. این تحلیل براساس القاب و عناوین خود واقفین یا خانواده آنها، شغل پدر یا همسر واقف و آنچه که وقف نموده‌اند، انجام می‌شود. قابل ذکر است که مجموع کل وقف‌های انجام شده براساس جداول مذکور ۹۵ مورد می‌باشد، اما از آنجایی که در بعضی موارد دو یا چند زن باهم وقف را انجام داده‌اند مانند اشرف‌السادات، بگم آغا و خانم آغا و محترم‌السادات لاجوردی (رضایی، ۱۳۸۶: ۵۸/۴) که در تهران با هم وقف را انجام داده‌اند، در بررسی طبقات اجتماعی زنان واقف هریک بصورت جداگانه در نظر گرفته شده، لذا تعداد واقفین زن به عدد ۱۰۵ می‌رسد. از این تعداد، به نام زنانی از طبقه اشراف و با عنوان شاهزاده برمی‌خوریم، از جمله شاهزاده خانم‌ها فاطمه خانم مظفر قاجار معروف به اقدس‌الدوله و اشرف‌الملوک امینی مجدی مشهور به فخرالدوله دختران مظفرالدین‌شاه قاجار، بهار خانم ایران‌الدوله و مهرافرز خانم شمس‌الدوله دختران سلطان حسین میرزا نیرالدوله که باهم یک وقف را انجام داده‌اند، شاهزاده خانم نگین پرنیا (همان: ۴۴۷/۴-۲۷۱) و شاهزاده خانم حاجیه دختر محمدتقی میرزا حسام‌السلطنه (حاجی عباسی، ۱۳۸۶: ۱۸۵/۳)، که مجموعاً ۶ نفر می‌شوند.

در این میان زنانی از خانواده‌های تاجرپیشه نیز به وقف اموالشان پرداخته‌اند، از جمله مریم‌سلطان دختر لطف‌علی تاجر (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۲۶/۱)، حاجیه ربابه سلطان دختر حاج عباسقلی تاجر قزوینی (اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۱/۳۹۹-۳۹۸) و حاجیه عالییه خانم یزدی دختر حاج محمدتقی تاجر معروف به یزدی (همان: ۳/۶۷۹-۶۷۵)، که ۳ مورد می‌شود.

برخی از این زنان واقف نیز از خانواده‌هایی بودند که منصب و القاب حکومتی داشته‌اند، از القاب و مناصب خانواده، همسر، پدر و پدربزرگ آنان می‌توان به این مطلب پی برد، مانند: طوبی مهاجر مادر سپهد احمد میراحمدی، طهری خانم که پدرش میرزا مهدی خان لشکر نويس نوری و پدربزرگش کریم خان فراش‌باشی بوده است، بدیع جمال خانم همسر ضیاءالدوله (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۱۸ و ۱۹۸-۲۰۰)، فرخ خانم دختر یحیی خان آجودان (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۶/۱۷۹) و تاج فتح‌پور دختر جهانگیر امیر اصلانی امجدالدوله (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷/۲۰۵).

از میان این ۱۰۵ زن واقف، برخی نیز به خانواده‌های مذهبی، با عناوین مذهبی مانند ملا، مجتهد و شیخ‌الاسلام تعلق داشته‌اند، از جمله این زنان می‌توان به جانی همسر ملا ابوطالب کربلایی، رقیه دختر حاجی ملا حسین (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۵۴/۲-۱۰۴)، نازبانو بی‌بی مشهدی دختر ملا احمد حاجی آبادی (همان: ۷۱/۱)، بلقیس خانم همسر حاج سید جمال‌الدین مجتهد رضوی (حاجی‌عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۸۵/۶) و محبوبه دختر حسین شیخ‌الاسلام (حاجی‌عباسی، ۱۳۸۶: ۱۲۴/۳) اشاره کرد.

اسامی برخی از واقفین نیز به‌تنهایی آورده شده است؛ با توجه به نحوه ذکر اسامی فهرست شده در جداول ۱ تا ۱۰ که اسم واقف را به همراه صفت مذهبی خود یا خانواده‌اش، مناصب حکومتی پدر و همسر و... ذکر می‌کردند، می‌توان نتیجه گرفت که زنانی که نامشان به‌تنهایی ذکر شده مانند: پری‌زاد صرفه‌نیا و خورشید احمدی (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۱۲/۲ و ۴۱) و یا شرف نساء (رضایی، ۱۳۸۶: ۱۸۳/۴)، احتمالاً به هیچ‌کدام از دسته‌بندی‌های مذهبی، اشرافی و حکومتی تعلق نداشته و از قشر عادی جامعه بوده‌اند.

اما نکته قابل توجه در بررسی جایگاه طبقاتی زنان واقف دوره پهلوی اول این است که اکثر این زنان و یا پدر و همسرانشان القابی همچون حاجیه، حاج، کربلایی و مشهدی دارند، برای مثال می‌توان به چند مورد مانند: حاجیه بی‌بی عبداللهی کوهی (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۷۶/۲)، کربلاییه فاطمه دختر کربلایی حسین‌علی، کربلاییه مریم دختر مشهدی رجب هرنزی (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۴۴/۲ و ۱۸۷/۶) و حاجیه خیرالنساء همسر حاج میرزا عبدالحسین خان تابش (رضایی، ۱۳۸۲: ۳۳/۱) ... اشاره کرد و از این مطلب می‌توان به دو نتیجه رسید: اول خاستگاه و اعتقادات مذهبی واقفین زن و خانواده‌شان که موجب سفرهای زیارتی و کسب عناوین مذهبی شده است و دوم شاهدهی بر توانایی مالی آنان می‌باشد که توانسته‌اند سفرهای مذهبی به مکه و کربلا بروند.

خاستگاه اجتماعی زنان واقف را می‌توان از آنچه که وقف نموده‌اند نیز مورد بررسی قرار داد، براساس ستون رقبه در جداول ۱ تا ۱۰ بیشتر آنچه که زنان وقف نموده‌اند شامل خانه، مزرعه، زمین، دکان، باغ، حمام، کاروانسرا و قریه می‌باشد، در نتیجه می‌توان گفت اگرچه این زنان به طبقات اجتماعی مختلفی تعلق داشته‌اند اما از توانایی مالی مناسبی جهت وقف برخوردار بوده‌اند.

۶. انواع موقوفات زنان

بر اساس نوع رقبه که در ستون دوم جداول ۱ تا ۱۰ آمده، می‌توان انواع موقوفات زنان در دوره رضاشاه را مورد بررسی قرار داد. در تحلیل این قسمت نیز مانند طبقات اجتماعی زنان، باید توجه داشت که یک واقف زن ممکن است چندین رقبه را وقف کرده باشد. برای تحلیل جامع‌تر و دستیابی به نتایج بهتر، هر تعداد رقبه که توسط یک واقف زن وقف شده به صورت جداگانه جزو آمار در نظر گرفته شده است، بطورمثال اشرف‌السادات، بگم آغا، خانم آغا و محترم‌السادات لاجوردی یک قطعه زمین، هفت ساعت آب از قنات سرخه‌حصار و سه باب دکان را وقف نموده‌اند (رضایی، ۱۳۸۶: ۵۸/۴)، در تحلیل و بررسی انواع موقوفات، هر کدام از این رقبات به صورت جداگانه و یک مورد مجزا در نظر گرفته شده‌اند. نکته قابل ذکر این است که در شمارش رقبات، تعداد وقف هر نوع رقبه توسط واقفین در نظر گرفته شده، نه تعداد موردی هر کدام از آنها.

جدول ۱۳. انواع رقبات وقفی زنان

ردیف	نوع رقبه	تعداد	درصد
۱	زمین، مزرعه	۳۱	۲۶/۴۹
۲	ملک مسکونی	۱۹	۱۶/۲۳
۳	ملک	۱۴	۱۱/۹۶
۴	ملک تجاری	۱۳	۱۱/۱۱
۵	باغ	۱۲	۱۰/۲۵
۶	حمام، کاروانسرا	۸	۶/۸۳
۷	قنات، آب	۸	۶/۸۳
۸	قریه	۶	۵/۱۲
۹	سایر	۶	۵/۱۲

در جدول ۱۳ انواع رقبات وقفی زنان و تعداد و درصد هر یک مشخص و آورده شده است. بنابر اطلاعات به دست آمده بیشترین تعداد رقبه مربوط به زمین و مزرعه می‌باشد که ۳۱ مرتبه وقف شده است که گاهی یک قطعه زمین و گاهی بخشی از زمین و مزرعه وقف می‌شد.

به‌طور مثال فاطمه خانم یک قطعه زمین و حاجیه معصومه خانم یک فرد از شش فرد مزرعه‌ای را وقف نموده‌اند (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۱۸ و ۲۷۰).

۱۹ مورد ملک مسکونی شامل خانه و عمارت وقف شده که در بعضی موارد چند دانگ از خانه و گاهی چندین خانه توسط واقف وقف شده است، بطورمثال می‌توان به بی‌بی خانم که سه دانگ از شش دانگ یکباب خانه (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۷۵) و افسر مژده‌ی که شش دانگ ۵ خانه را وقف کرده‌اند، اشاره نمود.

منظور از ستون ملک در جدول ۱۳ این است که در بعضی موارد به نوع رقبه وقفی اشاره نشده و تنها به واژه ملک و املاک بسنده شده، که به‌طورکل ۱۴ مورد وقف شده است.

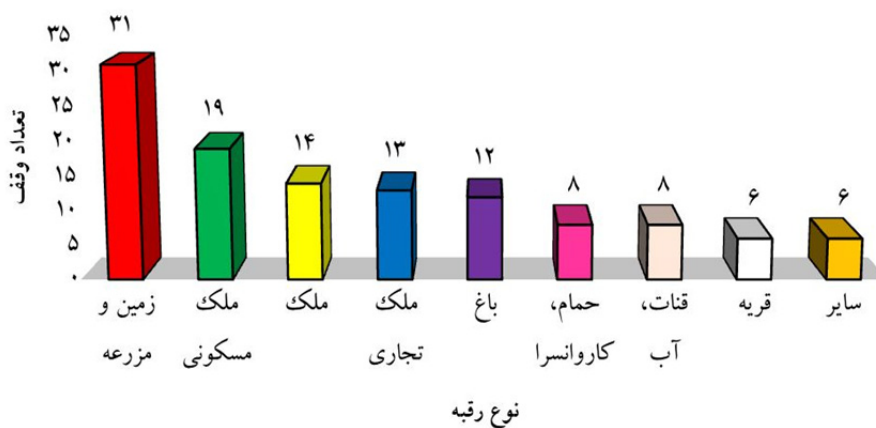
ملک تجاری که شامل دکان، حجره و بازار می‌باشد، ۱۳ مورد وقف شده است. به‌طورمثال زهرا خانم دو باب دکان و اشرف‌الملوک دختر مظفرالدین‌شاه قاجار شش باب حجره در بازار (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۴۷ و ۳۱۵) وقف نموده‌اند.

همانطور که در جدول ۱۳ آمده، ۱۲ مورد باغ و ۸ مورد حمام و کاروانسرا و ۸ مورد قنات و آب وقف شده است. در وقف آب بدین‌صورت عمل می‌شده که بخشی از سهم آب خود را وقف می‌کردند، مثلاً در یکی از موارد تعدادی واقف زن، هفت ساعت از آب را وقف نموده‌اند (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۵۸).

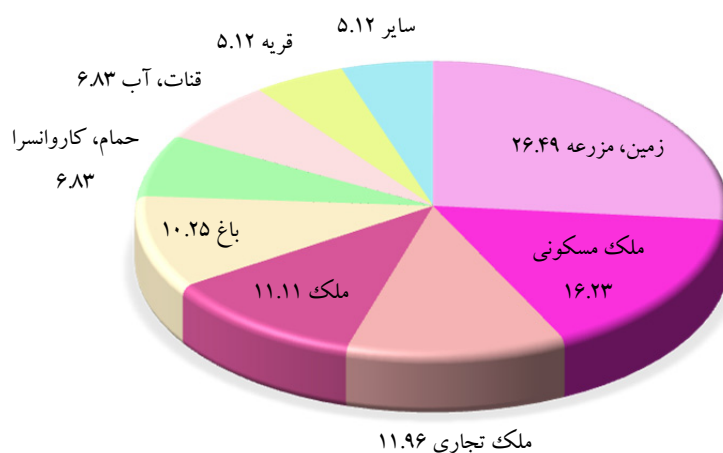
زنان واقف در دوره پهلوی اول به وقف قریه نیز پرداخته‌اند، به‌طور مثال زنی به‌نام ملک سلطان بخشی از قریه حصار واقع در قزوین را در سال ۱۳۰۵ وقف نموده است (حاجی‌عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۶/۲۳۹-۲۳۸).

در رابطه با ستون آخر جدول ۱۳ باید گفت که منظور از سایر، وقف مواردی همچون گندم، ظروف، اثاث خانه، ثلث مال و منابع و مجاری یک روز شبان از مزرعه است. زنانی همچون شاهزاده نگین پرنیا (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۴۲)، گوهر خانم (حاجی‌عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۶/۱۱۷)، ربابه شریعتی گیلانی (حاجی‌عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷/۱۴۵)، مریم خانم (رضائی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷/۹۴) و فاطمه خانم (عرفان‌فر، ۱۳۸۷: ۵/۶۸۱) به وقف این موارد پرداخته‌اند.

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۳۰۳

نمودار ۳. تعداد وقف هر نوع رقبات وقفی زنان

نمودار ۴. درصد وقف هر نوع رقبات وقفی زنان

۷. مصارف و کارکردهای موقوفات زنان

تحلیل و بررسی مصارف و کارکردهای موقوفات زنان در دوره پهلوی اول براساس اطلاعات مندرج در جداول ۱ تا ۱۰ می‌باشد. نکته قابل ذکر این است که بیشتر وقفها دارای کارکردهای

۳۰۴ جستارهای تاریخی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

متعددی بوده و تنها به یک منظور رقم نخورده‌اند، لذا در بررسی این قسمت نیز برای دستیابی به تحلیل بهتر، هر مصرف به صورت جداگانه در نظر گرفته شده است.

جدول ۱۴. مصارف موقوفات زنان

ردیف	نوع مصرف	تعداد	درصد
۱	عزاداری ائمه	۶۲	۳۸/۰۳
۲	حق التولیه و حق النظاره	۲۱	۱۲/۸۸
۳	مصارف مذهبی	۱۹	۱۱/۶۵
۳	مسجد، تکیه، امامزاده، حسینیه	۱۶	۹/۸۱
۴	مصارف خیریه	۱۶	۹/۸۱
۵	مصارف شخصی	۱۱	۶/۷۴
۶	تلاوت قرآن	۶	۳/۶۸
۷	امور اجتماعی و عام‌المنفعه	۶	۳/۶۸
۸	آموزشی	۳	۱/۸۴
۹	سایر	۲	۱/۲۲
۱۰	درمانی	۱	۰/۶۱

در جدول ۱۴ انواع مصارف مورد نظر زنان واقف دسته‌بندی و به ترتیب از بیشترین تا کمترین تعداد و درصد آورده شده است. براساس بررسی‌های انجام شده، بیشترین تعداد و درصد مصرف مربوط به عزاداری ائمه و کمترین تعداد جهت مصرف درمانی بوده است.

منظور از مصرف عزاداری ائمه، وقف جهت روضه‌خوانی، تعزیه‌داری، عزاداری و احیاء است که بیشترین میزان مصارف و کارکردهای وقف زنان را با تفاوت زیاد از سایر مصارف، شامل می‌شود، به‌طورمثال در تهران یک زن باغی را بر روضه‌خوانی و دیگری خانه‌ای را جهت عزاداری وقف نموده‌اند (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۱۸ و ۱۷۰).

مصرف بعدی، حق‌الزحمه متولی و ناظر وقف را شامل می‌شود که بسیار مورد توجه زنان واقف بوده است. طبق بررسی‌های انجام شده ۲۱ مورد و ۱۲/۸۸ درصد از کل مصارف را شامل شده است، به‌طورمثال زهرا خانم دویاب دکان در تهران را بر مصارف معینی وقف نموده و ابتدا مقدار معینی از حاصل دکانها را جهت پرداخت دستمزد متولی و ناظر وقف مشخص کرده است (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۳۱۵). البته در اینجا فقط مصارفی که توسط زنان واقف مشخص شده،

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۳۰۵

مبنی قرار گرفته است وگرنه، در سایر موقوفات هم که به حق التولیه اشاره نشده، بر اساس قانون موقوفات، ده درصد درآمد حاصل از موقوفات به متولی اختصاص می‌یافت.

مصارف مذهبی شامل مواردی از قبیل اطعام اعیاد مذهبی و شبهای احیاء، افطار ماه مبارک رمضان، روشن نمودن شمع در عتبات عالیات، برگزاری مجالس موعظه، ذکر کرامات، معجزات و مصائب انبیاء، خرید کتب فقهی، قربانی کردن گوسفند و... می‌باشد. از جمله واقفینی که به این دسته مصارف توجه داشته‌اند، می‌توان حاجیه ربابه سلطان را نام برد که مشخص نموده است که هر ساله در سه حرم حضرت علی (ع) و سیدالشهداء (ع) و ابوالفضل عباس (ع) شمع بسوزانند (اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۳۹۸/۱) و همچنین می‌توان به صغری خانم اشاره داشت که از عوائد املاک وقفی، هر سال در دهم ذی‌حجه یک گوسفند قربانی می‌کرد (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۵۸/۷). اشرف‌الحاجیه و عصمت‌الحاجیه هم در مصارف خود ذکر کرده‌اند که در شبهای جمعه یک نفر آورده شود که به ذکر ادله توحید، معجزات و کرامات و مصائب اولیاء دین بپردازد (رضایی، ۱۳۸۶: ۵۷/۴).

در مواردی نیز زنان وقف جهت مساجد، تکیه، امامزاده‌ها و حسینیه را در نظر داشته‌اند که در مجموع ۱۶ مورد و ۹/۸۱ درصد از کل مصارف را شامل می‌شود. از جمله این زنان می‌توان به حاجیه کوکب خانم اشاره کرد که خانه‌ای را در تهران به مسجد سیف‌الدوله و مسجد سراج‌الملک وقف کرده است و خاتون جان خانم که مزارعی را بر امامزاده فضلی ابن موسی الکاظم (ع) وقف نموده‌اند (رضایی، ۱۳۸۶: ۲۹۲/۴ و ۱۴۲ و ۱۲۸).

منظور از مصارف خیریه، مصارفی مانند اطعام فقرا و مستحقین، لباس، معیشت و تحصیل اطفال بی‌بضاعت، خیرات و مبرات و مواردی از این دست می‌باشد که در مجموع ۱۶ مورد و ۹/۸۱ درصد از کل مصارف را شامل می‌شود. از جمله زنانی که به مصارف خیر توجه داشتند، خاور سلطان بوده که دو باغ را جهت کمک به فقرا وقف نموده است (باقریان موحد، ۱۳۹۳: ۱۴۱).

مصارف شخصی شامل نماز، روشنایی و تعمیر مقبره واقف و فرزندان و نزدیکان او می‌باشد. برخی از زنان در تعیین مصارف وقف، به خود، اطرافیان و اشخاص به خصوصی توجه داشته‌اند، به‌طور مثال طوبی مهاجر خانه‌ای را جهت تعمیرات و پاکیزگی مقبره پسرش و اشرف‌الملوک امینی مجدی چندین حجره را برای مخارج مقبره میرزا محمدخان مجدالملک وقف نموده‌اند (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۴۷ و ۱۹۸).

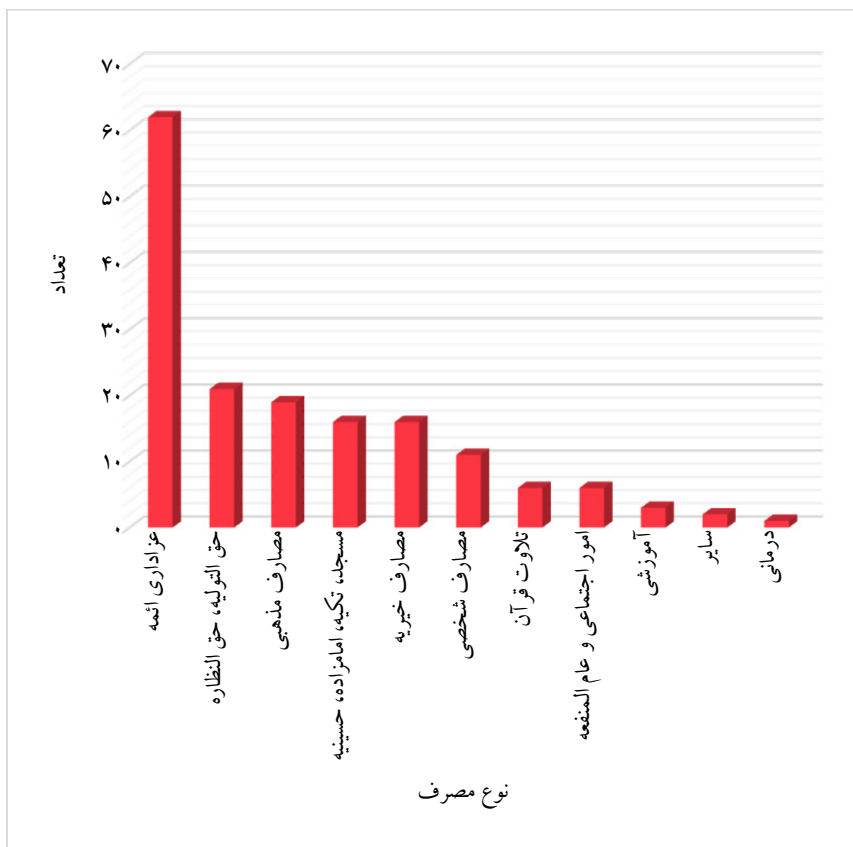
امور اجتماعی و عام‌المنفعه شامل مواردی از قبیل ساخت حمام، پرورشگاه، تعمیر آب‌انبار، در نظر گرفتن زمین برای قبرستان و دفن اجساد مومنان است که ۶ مورد و ۳/۶۸ درصد از کل مصارف را شامل می‌شود. به‌طورمثال زهرا کربلائیه زمینی را جهت دفن اموات (حاجی عباسی، ۱۳۸۶: ۱۷/۳)، تاج فتح‌پور مقداری از دو قریه، افسر مژده‌ی خانه‌هایی را جهت ایجاد پرورشگاه (حاجی عباسی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷/۲۰۵ و ۱۲۱) وقف کرده‌اند، همچنین حاجیه بیگم جهت تعمیر آب‌انبار و حاجیه خیرالنساء برای ساخت دو حمام زنانه و مردانه (رضایی، ۱۳۸۲: ۳۳ و ۳۶/۱) وقف را انجام داده‌اند.

آموزشی نیز شامل هزینه معلم (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۴۴۲) و ساخت مدرسه (رضایی، ۱۳۸۶: ۲/۱۷۲ و ۱۶۶) می‌شود و منظور از سایر مواردی همچون تعمیرات عین موقوفه و مالیات دیوانی است (رضایی، ۱۳۸۶: ۴/۵۷).

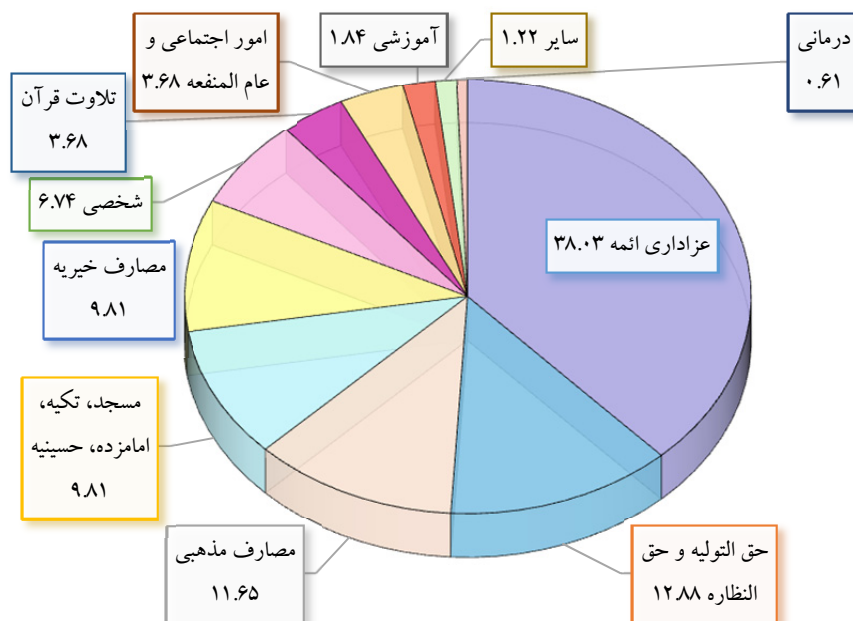
براساس اطلاعات به‌دست آمده کمترین مصرف موردنظر واقفین زن دوره پهلوی اول، مصرف درمانی بوده که تنها یک مورد در تهران توسط ماه‌پاره خانم در نظر گرفته شده است و او دو باب عمارت را به مریضخانه صدریه نسوان وقف کرده است (همان: ۴/۱۹۳).

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۳۰۷

نمودار ۵. تعداد هر نوع از مصارف وقف زنان

نمودار ۶. درصد هر نوع مصارف وقف زنان

۸. نیت زنان واقف

از مصارف و کارکردهایی که زنان واقف برای منافع موقوفاتشان مشخص کرده‌اند، می‌توان به نیت و انگیزه آنان پی برد. در جدول ۱۴، نوع مصارف مدنظر زنان، تعداد و درصد هر کدام از انواع آن مشخص شده است. اگر از مصارفی چون حق التولیه و حق النظاره و سایر (مواردی همچون تعمیرات عین موقوفه و مالیات دیوانی) چشم‌پوشی کنیم (به دلیل آنکه این دسته از مصارف فارغ از هرگونه نیت و انگیزه‌ای تعیین می‌شوند)، تعداد کل مصارف ۱۴۰ مرتبه می‌باشد. باتوجه به اینکه عزاداری ائمه (روضه‌خوانی، احیاء، تعزیه‌داری، عزاداری)، مصارف مذهبی (اطعام اعیاد مذهبی و شبهای احیاء، افطار ماه مبارک رمضان، روشن نمودن شمع در عتبات عالیات، برگزاری مجالس موعظه، ذکر کرامات، معجزات و مصائب انبیاء، خرید کتب فقهی، قربانی کردن گوسفند و...)، وقف بر مسجد، تکیه، حسینیه، امامزاده و تلاوت قرآن همگی جنبه مذهبی دارند، می‌توان بیان کرد که همگی جزو امور مذهبی به حساب می‌آیند. مجموع تعداد دفعاتی که این چهار دسته مصارف توسط زنان مشخص شده‌اند، ۱۰۳ مرتبه می‌باشد؛ یعنی ۷۳/۵۷ درصد کلیه مصارف، مصارف و کارکردهایی است که جنبه مذهبی

بررسی وضعیت موقوفات زنان در دوره رضاشاه (سمانه یوسفی و محمد بختیاری) ۳۰۹

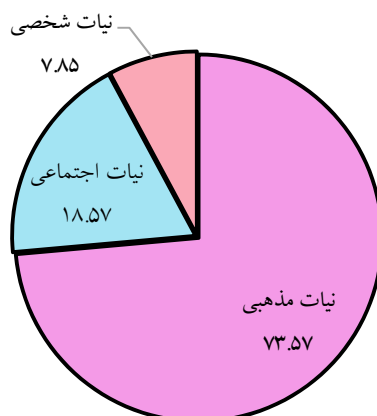
داشته‌اند؛ در نتیجه می‌توان به این نتیجه رسید که اکثر زنان با انگیزه‌های مذهبی و دینی به وقف اموال و دارایی‌های خود می‌پرداختند و با وجود سیاستهای مذهبی اتخاذ شده از جانب حکومت همچنان وقف اغلب با انگیزه‌های مذهبی صورت می‌گرفت.

مسئله دیگری که باید در بررسی نیت زنان واقف دوره پهلوی اول به آن توجه نمود، عنایت واقفین زن به امور خیر و عام‌المنفعه، به‌طور کلی امور اجتماعی است که نفع آن به جامعه می‌رسد. از آنجا که مصارف خیریه (اطعام فقرا و مستحقین، لباس، معیشت و تحصیل اطفال بی‌بضاعت)، مصارف اجتماعی و عام‌المنفعه (ساخت حمام، پرورشگاه، تعمیر آب‌انبار، در نظر گرفتن زمین برای قبرستان و دفن اجساد مومنان)، درمانی (ساخت بیمارستان) و آموزشی (هزینه معلم و مدرسه، ساخت مدرسه) با متن جامعه و مردم در ارتباط است، می‌توان در یک دسته‌بندی کلی، آنها را در دسته مصارف اجتماعی قرار داد، در نتیجه می‌توان بیان کرد که ۱۸/۵۷ درصد از کل مصارف و کارکردهای مورد نظر زنان واقف جنبه اجتماعی و عام‌المنفعه داشته است. این نشان‌دهنده وجود انگیزه‌های اجتماعی و انسان‌دوستانه می‌باشد، اگرچه می‌توان اشاره داشت که هدف غایی از این دسته نیت اجتماعی و عام‌المنفعه نیز اقدام در راه خدا و کسب ثواب اخروی است.

علاوه بر انگیزه‌های مذهبی و اجتماعی، می‌توان به انگیزه‌های شخصی نیز اشاره داشت که در مجموع ۱۱ مرتبه از کل کارکردهای مورد نظر زنان (۱۴۰ مرتبه)، ۷/۸۵ درصد را شامل می‌شود.

جدول ۱۵. نیت زنان واقف

ردیف	نیت	تعداد	درصد
۱	مذهبی	۱۰۳	۷۳/۵۷
۲	اجتماعی	۲۶	۱۸/۵۷
۳	شخصی	۱۱	۷/۸۵

نمودار ۷. درصد نیت زنان واقف

۹. نتیجه گیری

وقف به عنوان یک پدیده‌ای اجتماعی، در طول تاریخ تحت تأثیر اندیشه‌های دینی و سیاست‌های حکومتی مسیر پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است، طوری که در دوره‌ای مثل صفویان با تشویق آموزه‌های مذهبی و حمایت پادشاهان این سلسله بر میزان آن افزوده است و در دوره دیگری مثل رضاشاه که سیاست‌های ضددینی و مخالف روحانیت را در پیش گرفته بود، از میزان و تنوع آن کاسته است. این وضعیت در مورد موقوفات زنان نیز صادق است طوری که در دوره رضاشاه با تصویب قانون موقوفات در سال ۱۳۱۳ که با هدف کنترل درآمد آن از طرف دولت و محروم کردن روحانیون از منابع موقوفات انجام شد، از میزان موقوفات زنان به شدت کاسته شد، در حالی که در سالهای ابتدایی حکومت رضاشاه که هنوز سیاستهای مذهبی او آشکار نشده بود، تعداد موقوفات زنان نسبت به سالهای بعد، چندین برابر بود.

در مورد موقیعت اجتماعی زنان واقف باید گفت که در لیست زنان واقف این دوره با نام زنانی از خانواده‌های اشراف، حکومتی، تاجر و همچنین خانواده‌های با عناوین مذهبی مواجه می‌شویم. البته باید توجه داشت که وقف مختص قشر خاصی نبوده و زنان از طبقات اجتماعی دیگر نیز دارایی‌های خود را وقف نموده‌اند.

زنان واقف دوره پهلوی اول بیشتر رقباتی از نوع ملک را وقف نموده‌اند. این نوع رقبات در مجموع شامل زمین و مزرعه، ملک مسکونی شامل خانه و عمارت و ملک تجاری شامل دکان، حجره و بازار است. همچنین در میان انواع موقوفات آنها مواردی از وقف قریه، باغ، حمام، کاروانسرا، قنات، آب، گندم، ظروف، اثاث خانه، ثلث مال و منابع و مجاری یک روز شبان از مزرعه نیز وجود داشته است. در واقع می‌توان بیان کرد زنان متناسب با طبقه اجتماعی خود اموالشان را وقف نموده‌اند.

در مورد نیات و انگیزه زنان واقف و کارکرد موقوفات آنها می‌توان گفت که نیات مذهبی در رأس اهداف زنان واقف بوده است. وقف جهت اموری چون عزاداری ائمه، اقدامات مذهبی، مسجد، امامزاده، تلاوت قرآن و... به وضوح نشان‌دهنده باورهای مذهبی زنان این دوره و تلاش برای تقویت امور دینی است؛ آن هم در زمانی که حکومت تمام تلاش خود را برای ممنوعیت برگزاری مراسم عزاداری و تضعیف دین انجام می‌داد. در کنار نیات مذهبی، واقفان زن اهداف اجتماعی و عام‌المنفعه چون ساخت حمام و بیمارستان و اهداف شخصی چون سودهی به نزدیکان را نیز مدنظر داشته‌اند و برخی از موقوفات آنان با مصارف شخصی شامل نماز، روشنایی و تعمیر مقبره واقف و فرزندان و خویشاوندان او انجام می‌شد.

کتاب‌نامه

- آوری، پیتز، (بی‌تا)، تاریخ معاصر ایران، محمدرفعی مهرآبادی، ج ۲، تهران: عطائی.
- اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، (۱۳۸۷)، اسناد بازنویسی شده موقوفات استان قزوین: ۵ جلد.
- باقریان، موحد، (۱۳۹۳)، پیوندهای معنوی اصفهان و کربلا، گزارشی از اسناد موقوفات ایران، قم: مجمع ذخایر اسلامی.
- حاجی عباسی، سعید، (۱۳۸۷)، فهرست اسناد موقوفات ایران (استان چهارمحال و بختیاری/ زنجان/ لرستان)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۳، تهران: کومه.
- حاجی عباسی، سعید و محمدجواد جعفرپور و امید رضایی، (۱۳۸۶)، فهرست اسناد موقوفات ایران (استان ایلام/ سیستان و بلوچستان/ کهگیلویه و بویراحمد)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۶، تهران: اسوه.
- حاجی عباسی، سعید و محمدجواد جعفرپور و امید رضایی، (۱۳۸۷)، فهرست اسناد موقوفات ایران (استان کرمانشاه/ گیلان)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۷، تهران: اسوه.
- رضایی، امید، (۱۳۸۲)، فهرست اسناد موقوفات ایران (استان فارس)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۱، تهران: اسوه.

۳۱۲ جستارهای تاریخی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

- رضایی، امید، (۱۳۸۲)، فهرست اسناد موقوفات ایران (استان کرمان)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۲، تهران: اسوه.
- رضایی، امید، (۱۳۸۶)، فهرست اسناد موقوفات ایران (استان تهران/از آغاز تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۴، تهران: اسوه.
- عرفان فر، محمدجواد، (۱۳۸۷)، فهرست اسناد موقوفات ایران (شهرستان یزد و حومه)، زیر نظر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ج ۵، تهران: انتشارات عرشیان.
- فرخ، مهدی، (بی تا)، خاطرات سیاسی فرخ، بی جا: جاویدان.
- لمبتون، ا.ک.س، (۱۳۶۲)، مالک و زارع در ایران، منوچهر امیری، تهران: علمی فرهنگی.
- مجموعه قوانین و آیین نامه های اوقاف، (۱۳۴۳)، تهران: انتشارات اداره کل اوقاف.
- متین دفتری، احمد، (۱۳۷۰)، خاطرات یک نخست وزیر، به کوشش باقر عاقلی، تهران: علمی.
- مکی، حسین، (۱۳۶۱)، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۴، تهران: کاویان.
- مکی، حسین، (۱۳۶۶)، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۸، تهران: انتشارات علمی ایران.
- میرحاج، وجیهه السادات، (۱۳۸۷)، «بررسی وضعیت اوقاف اصفهان در عصر پهلوی»، نزهت احمدی، کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا.
- میرزاصالح، غلامحسین، (۱۳۷۲)، رضاشاه، خاطرات سلیمان بهبودی، شمس پهلوی، علی ایزدی، تهران: صهبا.
- نفیسی، سعید، (۱۳۴۵)، تاریخ شهریاری شاهنشاه رضاشاه پهلوی، تهران: کتابفروشی فروغی.